1. KANT VE AKIL

Giriş

Kant’ın felsefesinde akıl kavramı onun bütün felsefesinin yöneldiği bir projede temel bir rol alır. Aklı bilmek, ona sınırlar çekmek ve onu eyleme yönledirecek şekilde yeniden donatmak bu rolün yapması gerekenleri ifade eder. Bu bağlamda bu bölümde genel olarak aklın ne olduğunu gösterdikten sonra teorik ve pratik olmak üzere iki temel kullanımına ilişkin daha detaylı bir teşhirde bulunacağız.

1.1. Yetilerin Bütünü Olarak Akıl

Kant’ın aklı tanımlaması modern dönemde olan felsefecinin perspektifinin anlaşılmasını gerektirir. Metafizik yapan aklın sınırları aşması onun söz konusu akla eleştirel yaklaşmasına neden olur. Kant’ın eleştirellik kavramı bunu vurgulamaya çalışır. Bunun için eleştirellik olumlu bir sonuçları olsa da negatif bir tavır sergiler. Bir bakıma ilacın acı olsa da şifa verici olması gibidir aklın eleştirilmesi. Bunun yanında Kant’ın *eleştirme* işini yapan aklının anlaşılması daha önemlidir ve nihai olarak bakıldığında Kant’ın üst bir konuma yerleştirdiği akıl budur.

Yukarıda yazdığımız yaklaşımın paralelinde Kant bu genel aklı[1] a priori bilgilerin üretilmesinin amaçlandığı yeti olarak tarif eder. Yalnız bu genel yetinin altında asıl işçilerin neler olduğunun anlaşılması gereklidir. Bu bağlamda akıl bu yetiler sayesinde üretilen bilgilerin toplamına sahip olan bir kurummuş gibi düşünülebilir. Nasıl bir kurum çeşitli işbölümlerinden oluşursa akıl da çeşitli bölümlerden oluşur. Buna karşın aklın kendisi her bir bölümün bir araya gelmesinden daha fazlasını ifade eder. Bunu bir bakıma, bütün parçaların toplamından daha fazladır şeklinde de anlayabiliriz.

Kant'ı anlamaya çalışırken onun aklı ele alan yani eleştiren akılsallığını dikkate almak zorundayız. Bu anlayışın aynı zamanda *transendental* akıl olarak karşımıza çıkarıldığını da unutmamalıyız. Kant'ın bu eleştirel seviyeye ulaşmak için aklın dogmatik tarihi olarak nitelendirebileceğimiz metafizik düşünceyle hesaplaştığını söyleyebiliriz. O halde tarihsel olarak geçmişin toplamı olan bir aklın yanında aşağıda ortaya koyacağımız şekliyle hem teorik hem de pratik anlamda Kant'ın sunduğu aklı da düşünmemiz gerekir.

1.2. Teorik Akıl

Teorik olan bilmeye yönelik olan akıldır. Kant için aklın bilme çabası ve elbette bununla ilgili olarak değerlendirilmesi gereken bilgi edinme eyleminde düşünme önemli bir yer tutar. Düşünme kavramlarla işgörmesine rağmen bu kavramların işlevi duyu verilerinden gelen malzemeye bağlı olarak ortaya çıkar. Bunun için Kant, düşünmeyle yani aklın kendi iç işeyişinde yer alan kavramların olması ile onların kullanılması arasında bir ayrımda bulunulması gerektiğini düşünür. Bir diğer deyişle, **düşünmek** ile **bilmek** ayrı akıl eylemleridir. Kant'ın ortaya koymaya çalışacağı husus bunun *ayrımında olmayan aklın* kendi kavramlarına[2] zorunluluk yüklemesidir. Bu zorunluluk düşünmedeki zorunluluktur yoksa gerçeklik olarak ifade edebileceğimiz bir duruma karşılık gelmez. Dolayısıla

onların **doğru** olduklarını ve bu doğruluklarından hareket ederek varlık hakkındaki **bilgi** yani **gerçeklik** olduklarını söylemek mümkün değildir.

Kant düşünmede kavramların önemini küçümsemez. Aksine Kant için düşünme ancak kavramlarla yapılan bir etkinliktir. Bunun yanında kavramlar duyu verilerine giydirilen elbiselerdir. Sonuçta onun eleştirelliği kavramların ortadan kaldırılmasına yönelik olmayacaktır. Kant, bu kavramlara yargıda bulunma biçimleri diyerek değiştirilemez bir biçimde önem atfedecektir. Buna karşın rasyonalistlerin yaptığı gibi aklın kendi kavramlarını asıl gerçeklik olarak görmek hatasına da düşmeyecektir. Bunun için aklın teorik anlamda bilme iddiasını daha farklı bir şekilde ele almak gereklidir. Kant kısaca yukarıda işaret ettiğimiz gibi duyu verilerinden gelen malzemeye biçim vermesi anlamında kavramların anlamlılığından bahsedilebileceğini ortaya koyar. Dikkat edilmesi gereken nokta deneyimin yani duyu verileriyle dolu olan alanın, bize bir şeyin ne olduğunu belirtmesine rağmen asıl arananın neden zorunlu olarak öyle olması gerektiğidir. Bilimde bir şeyleri bilmemizin; varsayımlarımızı teori ve yasaya dönüştürmemizin arkasında bu temel zorunluluk arayışı vardır.

İşte Kant'ın hem duyu verilerine hem de akla ortak olmayı teklif ettiğini söyleyebiliriz. Bu ortaklık Kant için bütün teorik işlemlerde aklın uyguladığını düşündüğünü bir eylemin işaretidir. Bu eylem Kant için **sentez ya da birleştirimdir.** Sadece düşünmenin değil duyumsamanın olması durumunda birleştirimin olacağını unutmamak gerekir. Bu bağlamda duyulara konu olan ancak kavramlarla düşünülmesi sonucunda bilmenin meydana geldiğini söylememiz gerekecektir. Kant'ın bu durumu yani düşünme ile duyum arasındaki bu ilişkinin önemini vurgulamak için meşhur hale gelmiş olan yukarıda da değindiğimiz ifadesi şudur: **Kavramsız sezgi kör, sezgisiz kavram boştur.**

Sezgi daha ileride detaylı bir biçimde işleyeceğimiz bir kavramdır. Buna karşın yukarıdaki meşhur sözü açıklamak için şimdilik sezginin sadece duyu verileriyle ilgili bir kavram olarak anlaşılmasının yeterli olacağını belirtelim.

Önemli olan bir diğer husus, Kant'ın teorik anlamda göz önünde bulunduğu bilginin modern bilimin yapısı ve sonuçlarıyla uyumlu olması gerektiğidir. Bunun için antik dönemdeki doğa anlayışının bir sonucu olarak değerlendirilmesi gereken gayeci bilimsellik anlayışının Kant'ın eleştirisine konu olduğunu bilmeliyiz. Kant bu gayeciliğe karşı gelmez. Buna karşın gayeciliğin en azından modern anlamda bilimin ortaya koyduğu yapıyla uyum sağlayamadığını düşünür. Dolayısıyla Kant bu türden kavramların aklın içinde bilmeye yönelik eylemlerde yanlış olarak kullanıldığını belirtecektir. Bu yanlışlık kaçınılmazdır ama tam da eleştirel olarak ortaya konulduğunda yanlış olduğunun anlaşılması mümkün olacaktır.

Daha ileride teorik olarak bilmenin sağlıklı ve sağlıksız taraflarını belirteceğiz. Bizim anlamamız gereken husus duyu ile beslenmiş bir düşünmenin sağlıklı olduğudur. Kant aksi takdirde aklın kendi içindeki düşünmesinin metafizik adını verdiği bir savaş alanına dönüşmekten başka bir işe yaramayacağını belirtir.

1.3. Pratik Akıl

Aklın teorik kullanımının bilmeye yönelik olduğunu belirtmiştik. Bilindiği üzere zihnimiz sadece bilmeye yönelik olarak işlemez. O halde hislerin, arzuların olduğu bir alanın da olması gerekir. Buradaki akılsallık duyuların değil ama **duyguların, değerlerin ve eylemlerin** kontrol edilmesiyle ilgili olacaktır. O halde pratik akıl deyince kendine ait bir biçimde bilmeye değil de eyleme yönelik olarak kontrolü ele alması gereken bir yapının anlaşılması gerekecektir. Burada bir not olarak eklenmesi gereken nokta duyguların kendisine karşı olmak değil, onlara insanın kendisini kaptırmamak gerektiğidir. Ayrıca ileride göreceğimiz bir akıl duygusu olarak nitelendirilen saygı da Kant tarafından oldukça önemsenir.

Aynı teorik akılda çeşitli temel kavramların yani kategorilerin olması gibi pratik aklın da kendine özgü temel kavramları olacaktır. Bu kavramların yasalılık formunda olduğuna dikkat etmek gereklidir. Bir bakıma kavramların yasa formunda olması da teorik anlamda farklı, pratik anlamda farklı bir akıl işleyişinin olduğunun açığa çıkması için faydalıdır. Bu durumu daha iyi açıklamak için yasanın aslında bir bakıma itaat edilmesi gereken bir yapıya işaret ettiğinin anlaşılması gerekir. Ahlaki olarak bir şeyin yapılması gereklidir. Bu gereklilik ödev, sorumluluk, saygı gibi kavramlarla Kant tarafından pekiştirilir ve zorunluluğa dönüştürülür. Ama doğadaki olması gereken zorunluluktan farklı olarak yapılması gereken bir zorunluluk söz konusudur burada. Böylece pratik akıl çerçevesinde ele alınması gereken anlayış "Neden böyle eylemde bulunmam gerekmektedir?" şeklinde kendisini ifade eder. Kant bu yapının ahlak yasasının temel ilkelerine bizi götürdüğünü iddia edecektir.

Dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli nokta, özgürlük kavramının bu yasal zorunluluk altında nerede durduğudur. İlk bakışta özgürlük bir eylem serbestliği içerir gibi karşımızda durmaktadır. Hâlbuki ahlak yasası altında özgürlük insanın kendisini belirli bir yönde eylemde bulunmanın zorunluluğuna dönüştürür. Kant bu zorunluluğu ifade etmek için ahlaki insanın **erdemi** yerine **ödev** kavramını kullanacaktır. Yani iyi bir eylemde bulunacak bir biçimde özgürlüğümün içini doldurmam benliğimin; ahlaki karakterimin bir ödevi; normal olarak yapması gereken bir durumundan daha fazla bir şey değildir. Kant bunu bir bakıma insanın insan olarak olgunluğa kavuşması için olması gereken bir doğal bir ilerleyiş telakki eder. Aradaki fark bu olması gerekenin insan tarafından yapılması durumunda ancak anlam kazanacağıdır.

Böylece Kant pratik akıl alanında teorik alanda olduğu üzere bir sınır çekmek istemez. Daha farklı bir biçimde ifade etmek istersek, buradaki istediğimi yapma serbestliği içindeki sınırsızlık sınırlandırılmak istenir. Buna karşın eylemde bulunmanın asıl formunun insanın yapması gerekene işaret etmesi açısından insanı geri çeken değil, ilerleten bir yapıya sahip olduğunu dikkate almak gereklidir. Onun aydınlamacılığını ilerleme fikrine getirdiği katkının bu çerçevede anlaşılması uygun olur.

Teorik ve pratik akıl arasındaki ayrım onların farklılığına işaret eder yoksa ilişkisizliğine değil. Bir diğer deyişle, Kant'ın iki akıl yapısı arasında inşa ettiği bir köprü olduğunu ve bu köprüden bazı kavramların teorik yönden pratik yöne doğru giderek yerleştiğini belirtmek gereklidir. Bu kavramlar Tanrı, özgürlük ve ölümsüzlük kavramlarıdır. Aslında bu kavramlar kendilerini en azından felsefi düşünüş içinde teorik alanda kurmak istemişlerdir. Buna karşın bu isteğin bir sonucu olarak Kant metafizik denilen bir savaşın düşünce tarihinde yer ettiğini belirtir. Bundan dolayı Kant söz konusu kavramların pratik alana geçmesi gerektiğini ve orada kurulması gerektiğini iddia edecektir. Bu anlamda Kant'ın bütünselleştirmeye çalıştığı aklı da karşımıza daha net bir biçimde çıkmaya başlar.

Bölüm Özeti

Bu bölümde Kant'ın felsefesine genel olarak bir giriş yaptık. Bu anlamda aklın bütünselliğini sağlamak için kendisini nasıl değerlendirdiğini göstermeye çalıştık. Bu yaklaşımın genel olarak eleştirellik biçimini verdiğine dikkati çektik. Daha sonraki bölümlerde ise aklın teorik ve pratik olarak kullanımının ne anlama geldiğini belirtmeye çalıştık. Bu iki ayrı ama ilişkili yapıda bazı temel kavramlara işaret ettik.

2. KANT VE TRANSENDENTAL ESTETİK

Giriş

Kant’ın felsefesinde aklın sergilenmesinde başlangıç noktası aldığı yer transendental estetiktir. Buradaki estetik kavramı bilinen anlamıyla güzelle ilgilenmeyi ifade etmez. Aşağıda bunun nasıl olduğuna ilişkin olarak detaylara gireceğiz. Bunun yanında zaman ve mekân kavramları önemlidir. Çünkü tam olarak bu kavramlar çerçevesinde anlaşılması gereken bir transendental estetik söz konusudur.

2.1. Transendental Felsefe

Kant’ın transendental kavramına yukarıda kısaca değinmiştik. Tam olarak Kant’ın bu kavram için tanımlaması bilginin a priori modları olduğudur. Elbette adı geçen a prioriliğin ne demek olduğunun açık bir biçimde ortaya konulması gereklidir. Bu kavramın yani a prioriliğin aposteriori kavramıyla beraber anlaşılması gerekir. Aposteriori kavramı deneysel anlamına gelir. İleride bu kavramı verecek olsak da deneyimsel olan genel olarak duyu verileriyle ilgili olmaya işaret eder. Kant bu deneyimsel olanın duyu verileriyle ilişkili olma biçimini deneyimcilerin ele aldığı gibi düşünmez. Onun için deneyim belirli bir etkilenme biçimi olarak sunar. Bu sunmaysa her zaman deneyimlenen nesnelerin birer **görünüş** olarak haline gelmesine yol açacaktır. Deneyimcilerden farklı olarak bu görünüşün zihnin kendisine ait olan **biçimselliği** söz konusudur. Buradaki biçimsellik a priori olduğu gibi aynı zamanda **saftır.** Bu saflık ise Kant’ın felsefesinde evrensellik ve zorunluluk anlamlarına gelir. İşte Kant’ın transendental kavramı yukarıda bizzat onun verdiği tanımlamayı dikkate alacak olursak bilginin zorunlu olmasının açıklanmasıyla ilgilidir. Bir diğer deyişle, deneyimdeki biçimsellik Kant’a göre tam olarak transendental bir yapının ne olduğunun anlaşılması demektir.

Transendental kavramının aşkınsal olarak çevrilmesine dikkat etmek gereklidir. Eğer transendentin olumlanması olarak bu çevirilecekse oldukça yanlış bir

değerlendirme yapılmış olunur. Transendentin aşkın olarak çevrilmesinde bir sıkıntı olmadığını söyleyebiliriz. Buna karşın Kant için transendental kelimesi aşkınsal olarak yani aşkınımsı anlamında değerlendirilmez. Aksine bu iki kavram neredeyse birbirlerine zıt olarak teklif edilirler Kant tarafından. Yukarıda belirttiğimiz gibi transendental bilgi edinmede temel olan deneyimin biçimselliğini ifade eder. Hâlbuki transendent kavramı deneyimin sınırlarını aşmasından dolayı bilginin biçimselliğiyle dahi ilgili olma imkânına sahip değildir. Bu anlamıyla transendental **olumlu** bir anlama transendent ise **olumsuz** bir anlama sahiptir.

Bir diğer önemli olan husus transendentalin sadece aşağıda belirteceğimiz kavramlar çerçevesinde anlamlandırılmaması gerektiğidir. Daha önce belirtildiği gibi bilginin her türlü a priori kavramlarıyla karşılaşılması durumuda transendentalin olması gerekecektir. Bundan dolayı daha ileride işleyeceğimiz kategorilerin de bu kavramın altında ele alındığını göreceğiz.

2.2. Zaman ve Mekân

Zaman ve mekan transendental estetiğin içinde değerlendirilmesi gereken temel, saf kavramlardır. Estetik kelimesinin Yunanca kaynaklı olup duyumsamayla ilgili olarak değerlendirilmesi gerekir. Ama bu kavram tarihsel gelişimi içinde güzele ilişkin olarak duyumsamayla beraber daha da kendine özgü bir konuya sahip olmuştur. Kant'ın bu kavramı ele almasıysa ilk kullanımına yakın durmaktadır. Yani bu konuyu işlerken Kant'ın kullandığı estetik kavramından duyumsamayla ilgili bir durumu anlamak gereklidir. Bunun yanında transendental olanı eklediğimizde karşımıza biçimsel bir duyumsama gibi bir kavram çıkar.

Aslına bakılırsa tam olarak Kant'ın belirtmek istediği husus duyumsamanın biçimsel unsurlarının neler olduğunun belirlenmesidir. Zaman ve mekân

duyumsamada bulunan zihnin formları olarak tanımlanır. Böylece bir nesneye ilişkin olarak elde edeceğimizi herhangi bir teması önceleyen yapıları göz önünde bulundurulması gerekecektir. Bunun anlamı herhangi bir nesnenin olabilecek bütün özelliklerin kenara bırakıldığında hala o nesnenin kendisine değil ama olma; düşünülme imkânına ilişkin olarak bu kavramların geriye kalmaya devam etmesidir. Kant bunun için bunların nesneye ilişkin olan, nesneden gelmeyen zihinsel saf a priori kavramlar olduğunu iddia eder.

Kant'ın bu kavramlara verdiği önem o kadar fazladır ki bunların duyu verilerine biçimsellik kazandırmalarını **duyarlılık** olarak nitelendirir. Duyu verilerinin geldiği kaynak olan duyumsamanın temeline duyarlılığın yerleştirilmesi gerekir o halde. Bunun anlamı herhangi bir şeyin zaman ve mekân üzerine duyumsanmasının başlayabileceğidir. Sonuçta bir şeyin duyumsanması onun duyarlılığın verdiği biçim çerçevesinde mümkün olmaktadır.

Örnek vererek söz konusu kavramların nasıl bir form olarak işlevsel hale geldiklerini göstermeye çalışalım. Bir şeyin mekânda olması onun bizim için duyumsanmasının mümkün olması için gereklidir. Yani elime aldığım elmanın bana duyu verisi olarak etkide bulunması için onun elimin içinde dediğim bir mekânda olması gerekir. Bir örnek daha verelim. Bir masanın algılanması için onun bir oda içinde ya da bir sınıf içinde dolayısıyla nihayetinde bir yerde olması gerekir. Kant işte her ne olursa olsun bir nesnenin olmak için ve dolayısıyla duyumsanmaya başlaması için mekân denilen bir yere sahip olması gerektiğini düşünür. Buna ek olarak mekanın kendi biçimselliği de vardır. Mekandaki nesneler **yanyanalık** şeklinde bize kendilerini sunmak zorundadırlar. İşte bu biçimsellik nesneye değil, onu duyumsamanın biçimi olarak duyarlılığımıza ait bir şeydir.

Önemli olan nokta burada mekânın algılanabilir mi olduğu yoksa algılamanın imkânına ilişkin mi olduğunun anlaşılmasıdır. Mekânda bir şeyin algılanmasına rağmen bizler mekânın genel olarak algılanmasına sahip değilizdir. Bizlerin sahip olduğunu düşündüğümüz ve mekânla karıştırdığımız şey mekânın bölümleridir. Mesela elin içi, oda, sınıf v.b. şeyler mekânın parçalarıdır. Bunun için mekân bir büyüklük imkânı olarak saf bir formdur. Yani elin de bir

büyüklüğü odanın da belirli bir büyüklüğü vardır. Bunlar ise mekanın biçimsel olan (büyüklük de olduğu gibi) parçalarından ibarettir.

Mekân dışardaki nesnelere ilişkin olarak değerlendirilmesi gereken bir formdur. Kant buna **dışsal duyu** adını verir. Buna karşın Kant için **içsel duyu** olarak adlandırılan ve mekândan daha işlevsel olan form veya saf, estetik kavram **zamandır** . Zamanın algılanan her şeye ilişkin olarak verdiği biçimsellik, **ardaradalık** ya da **eşzamanlılık** şeklinde anlaşılmasından hareketle bu saf kavramın işlevini açıklamak uygun olur. Bir nesnenin dışarıda yani mekânın bölümlerinde konumlandırılmasının ötesinde bunun şimdilikte algılanıyor olması gerekir. Bu şimdilik aslında **an** dediğimiz birimleri ifade etmektedir. Nitekim zaman anların toplamı olarak tanımlanabilir. Bunun yanında anların kendi içinde zamanın en küçük birimi olarak tanımlanması bir anlam ifade etmek bir yana kafamızı daha da karıştıracak bir içeriğe sahip olabilir. Örnek vermek gerekirse anın ne olduğunu; anı yakalamaya çalıştığımızda aslında anın içerisindeki ana geçeriz. Dikkatli bir biçimde anı düşünmeyle yakalamaya çalıştığımızda anın içindeki anın aslında içice gittiğini ve bunun da devamlı olduğunu fark ederiz. Bunun için anın olmasının yanında anın olma tarzının önemli olduğunu söylememiz gerekecektir. İşte yukarıda bahsettiğimiz ardardalık özellikle dikkat edilmesi gereken bir şeydir. Anlar ardarda gelerek zamanın oluşmasını sağladığı gibi bizim için çok temel olan **sayıyı** ve dolayısıyla **matematiği** verirler. 3

Mesela anın bir birim olduğunu düşünelim. Bu bir birimi **bir** sayısıyla belirlediğimizde ardardalığa göre birin ardından iki gelir ve bu böylece devam eder. O halde zaman iki hususta dolayı mekânın önüne geçer. Benim burada olmamın ilkönce zamansal olarak sağlanması gerekir ki mekâna geçiş yapılabilsin. İkinci olarak da özellikle matematik gibi temel teorik bir bilimin imkânı kendisini zaman aracılığıyla tanımlar.

2.3. Deneyim

Deneyim kavramına şu ana kadar birden fazla değindiğimizi fark etmişsinizdir. Bundan sonra da karşımıza çıkacak olan bu kavramın anlaşılması önemlidir. Deneyim Kant için bilme yapımızın genel olarak biçimlediği ama aynı zaman da biçimlendiği bir alandır. Aslında Kant'ın meşhur bir sözüne bakacak olursak belirttiğimiz bu yargının doğru olmaması gerekir. Kant bütün bilgimizin deneyimle başlamasına karşın bütün bilgimizin deneyimden gelmediğini belirtmesine göre deneyim bilginin aranılan formu olarak a priori olanı taşımaz. Buna karşın Kant tarafından bilginin anlamlılığından yani sadece düşünmeyle işlenen bir yapının yani kavramın içinin boş olarak nitelendirileceğini de unutmamak gereklidir.

Bu çerçeveden değerlendirmede bulunduğumuzda deneyim akılsal; a priori olan ile deneysel yani aposteriori olanın birleştiği bir alandır. Deneyimin bilgiyi ifade ettiğini burada iyice ve açık bir biçimde anlamamız gereklidir. Yani ne anlamagücünün saf kavramları olarak kategoriler ne de estetiğin yukarıda bahsettiğimiz saf kavramları olarak zaman ve mekân deneyimin kendisini veremezler. Deneyimin bilgiyi ifade etmesi için bunların ikisinin birleştirimi/sentezi gereklidir. Kant'ın deneyim kavramı o halde bir bakıma varlık kavramı gibi düşünülebilir. Bunun belirli ya da özel bir alana karşılık gelmesinden ziyade çeşitli alanların genel bir kavram altında tanımlanması olarak düşünülmesi gerekir. Bunun için doğayı bir deneyim alanı olarak düşünebileceğimiz gibi dünyayı da bir deneyim alanı olarak da düşünebiliriz.

Yapısal olarak zaman ve mekân ile kategorilerin işlevde bulunduğu herhangi bir alan bizim için deneyimi ifade eder. Tam olarak bu deneyimin durumundan dolayı bilginin elde edilebildiğini iddia edebiliriz Kant'ın felsefesini kabul ettiğimizde. O halde deneyim zihne ait olan bir yapının dışarıya ilişkin olarak bilgi vermesini ifade eder. Bunun için deneyime bir gerçeklik açısından değil de bilgi açısından yaklaşmak gereklidir. Bu durumda Kant'ın felsefeyi zor bir durum içerisine soktuğunu söyleyebiliriz. Onun **ding an sich** olarak ifade edilen ve **kendinde şey** olarak çevrilen kavramı varolanların ya da bir nesnenin aslında nasıl olduğunu bilemeyeceğimizdir. Çünkü gerek zamanla gerek mekânla ve gerekse de kategoriler zihnimize ait unsurlar olarak tarif edildiğinde kendi düşünme biçimimiz doğrultusunda nesneyle irtibata geçmemizin söz konusu olduğunu görürüz. Buysa nesneyi olduğu gibi değil, de yukarıda belirttiğimiz

üzere bir görünüş olarak bileceğimizdir. Kant böylece söz konuu olan bilginin aslolana ilişkin değil de görünüşlere; fenomenal alana ait olduğunu belirtir. Buysa deneyim alanına ilişkin bir gerçekliğin başından beri karşımızda olduğu anlamına gelmektedir.

Uygulamalar

Giriş (Bu kısım Kant'ın Saf Aklın Eleştirisi adlı kitabından alınmıştır.)

I. Aşkınsal Felsefe İdeası

Deneyim hiç kuşkusuz anlağımızın duyusal izlenimlerin ham gerecini işlemede ortaya çıkardığı ilk üründür. Tam bu nedenle ilköğretimdir ve ilerlemesinde yeni şeyler öğ- retmede öylesine tükenmez bir kaynaktır ki, tüm gelecek kuşakların birbirine bağlı ya- şamlarında bu alanda toparlanabilecek yeni bilgilerde hiçbir zaman eksiklik olmayacaktır. Gene de burası hiçbir biçimde anlağımızın kendini sınırlayacağı biricik alan değildir. Deneyim hiç kuşkusuz bize neyin varolduðunu söyler, ama zorunlu olarak niçin başka türlü değil de öyle olması gerektiğini değil. Bu yüzden bize hiçbir gerçekbaşka hangi yolla uygulamaya geçirilebilirdi? Öyleyse zamana göre bizde hiçbir bilgi deneyimi öncelemez ve tüm bilgi deneyimle başlar.

Ama tüm bilgimizin deneyim ile başlamasına karşın, bundan tümünün de deneyimden doğduğu sonucu çıkmaz. Çünkü pekâlâ olabilir ki deneyim bilgimizin kendisi bile izlenimler yoluyla aldıklarımızın ve kendi bilgi yetimizin (duyusal izlenimlerin yalnızca vesile olmalarıyla) kendi içinden sağladıklarının bir bileşimidir ve bu son eklentiyi o temel gereçten ancak uzun alıþtırmalar sonucunda kazanılan dikkat ve beceri yoluyla ayır- dedebiliriz.

Şimdi, özellikle belirtmeye değer ki giderek deneyimlerimize bile kökenleri zorunlu olarak a priori olan ve belki de yalnızca duyusal tasarımları bağlamaya hizmet eden bilgiler karışırlar. Çünkü deneyimlerimizden duyulara ait herşeyi uzaklaştırırsak, gene de geriye belli kökensel kavramlar ve onlardan üretilmiş yargılar kalır ki, deneyimden bağımsız, bütünüyle a priori ortaya çıkmış olmalıdırlar, çünkü duyulara görünen nesneler üzerine yalnızca deneyimin öğretebileceğinden daha çoğunu söyleyebilmemize olanak verir ya da ez azından bizi buna inanmaya götürürler ve önesürümlere gerçek evrensellik ve sağın zorunluk verirler ki, bunları salt görgül bilgi sağlayamaz.

Bu öyleyse daha yakından araştırılması gereken ve hemen ilk bakışta yanıtlanamayacak bir sorudur: Deneyimden ve giderek tüm duyu izlenimlerinden bağımsız bir bilgi var mıdır? Bu tür bilgi a priori olarak adlandırılır ve kaynağınaa posteriori, e.d. deneyimde bulan görgül bilgiden ayırdedilir.

Bu ‘a priori’ anlatımı gene de önceki sorunun bütün anlamını gösterebilmek için yeterince belirli değildir. Çünkü sık sık giderek görgül kaynaklardan türetilen pekçok bilgi için bile onlara a priori yetenekli olduğumuz ya da olabileceğimiz, çünkü onları dolaysızca deneyimden değil ama evrensel bir kuraldan türettiğimiz söylenir bir kural ki gene de kendisini deneyimden ödünç almışızdır. Böylece kendi evinin temellerinin oyan biri için evin yıkılıcağınıa priori bilebilirdi, e.d. edimsel yıkılıcağının deneyimi için beklemesi gerekmezdi denebilir. Ama gene de bunu bütünüyle a priori bilemezdi, çünkü daha ön- ceden cisimlerin ağır olduklarını ve buna göre destekleri uzaklaştırılınca düştüklerini deneyim yoluyla öğrenmiş olması gerekirdi.

Öyleyse bu noktadan sonra a priori bilgilerden þundan ya da bundan deðil, ama sal- týk olarak tüm deneyimden bağımsız olan bilgileri anlayacağız. Ve bunlara karşıt olarak görgül bilgiler, ya da yalnızca a posteriori, e.d. deneyim yoluyla olanaklı olan bilgiler dururlar. A priori bilgiler görgül hiçbirþeyle karışmamış oldukları zaman arı olarak adlandırılırlar. Böylece örneğin Her değişimin bir

nedeni vardır önermesi a priori bir önermedir, ama arı değil, çünkü değişim yalnızca deneyimden türetilebilen bir kavramdır.

II. Belli A Priori Bilgilerimiz Vardır Ve Sıradan Anlak Bile Hiçbir Zaman Onlarsız Değildir

Burada gereken şey arı bir bilgiyi görgül olandan güvenle ayırdetmemizi sağlayacakbir ayırmaçtır. Deneyim hiç kuşkusuz birşeyin bu ya da bu doğada olduğunu öğretir, başka türlü olamayacak olduğunu değil. Öyleyse, ilk olarak, düşünüldüğünde aynı zamanda zorunluğu ile düşünülen bir önerme varsa, bu bir a priori yargıdır ve eğer, bundan başka, kendisi de yine zorunlu olarak geçerli olan bir önerme dışında baþka bir önermeden türetilmemişse, o zaman saltık olarak a prioridir. İkinci olarak, deneyim yargılarına hiçbir zaman gerçek ya da sağın değil ama yalnızca varsayımlı ve karşılaştırmalıevrensellik verebilir (tümevarım yoluyla), öyle ki gerçekte ancak şimdiye dek algılamış olduklarımıza göre bu ya da bu kurala aykırı hiçbir durum yoktur diyebiliriz. Buna göre, eğer bir yargı sağın evrensellik içinde, e.d. hiçbir kuraldışına olanak tanımayacak bir yolda düşünülüyorsa, o zaman deneyimden türetilmiş değildir ve saltık olarak a priori geçerlidir. Görgül evrensellik öyleyse birçok durumda iþleyen bir geçerliðin keyfi olarak tüm durumlarda işleyen bir geçerliğe geniş letilmesidi örneğin, ‘Tüm cisimler aðýrdýr’ önermesinde olduðu gibi. Buna karşın, sağın evrensellik bir yargıya özsel olduğu zaman, bu özel bir bilgi kaynağını, e.d. bir a priori bilgi yetisini gösterir. Zorunluk ve sağın evrensellik böylece bir a priori bilginin güvenilir ayırmaçlarıdır ve hiçbir biçimde birbirlerinden ayrılamazlar. Ama bu ölçütlerin kullanımında zaman zaman görgül sınırlandırılmışlık yargıların olumsallıklarındandaha kolay gösterildiği için, ya da, zaman zaman olduğu gibi, bir yargıya yüklediğimiz sınırsız evrensellik onun zo- runluğundan daha açık olarak gösterildiği için, her biri kendi başına yanılmaz olan bu her iki ölçütün ayrı ayrı kullanılmaları salık verilebilir.

Şimdi, böyle zorunlu ve en sağın anlamda evrensel ve dolayısıyla arıa priori yargıların in- san bilgisinde edimsel olarak bulunduklarını göstermek kolaydır. Eğer bilimlerden bir örnek - isteniyorsa, yalnızca matematiğin tüm önermelerine

bakmak yeterlidir; eğer en sıradan anlak kullanımından bir örnek isteniyorsa, ‘Tüm değişimlerin birer nedeni olmalıdır’ önermesi bu amaç için işe yarayacaktır. Bu son durumda bir neden kavramının kendisi bir etki ile bağındtısının zorunluğu ve bir kuralın sağın evrenselliği kavramını öylesine açıkça kapsar ki, kavram eğer onu, Hume’un yaptığı gibi, olmakta olanýn önceden olanla yinele- yerek birleştirilmesinden ve bundan kaynaklanan o tasarımları birbirleri ile bağlama alışkanlığından (ve buna göre yalnızca öznel zorunluktan) türetseydik, bütünüyle yiterdi. Bilgilerimizdeki arıa priori temel ilkelerin edimselliğini tanıtlamak için bu tür örnekler gerekmeksizin de, bu ilkelerin deneyimin kendisinin olanağı için vazgeçilmez oldukları gösterilebilir ve dolayısıyla varoluşlarıa priori tanıtlanabilir. Çünkü deneyimin kendisi pe- kinliğini nereden alabilirdi, eğer ilerlemesinde bağımlı olduğu tüm kurallar her zaman görgül ve dolayısıyla olumsal olsalardı ve o zaman onları ilk temel ilkeler saymak zor olurdu. Ama burada bilgi yetimizin arı kullanımının bir olgu olarak göstermiş ve böyle bir kullanımının ölçütlerini ortaya koymuş olmakla yetinebiliriz. Öte yandan, yalnızca yargılar- da değil ama giderek kavramlarda bile bunların a priori kökeni kendini gösterir. Bir cisme ilişkin deneyim kavramımızdan onda görgül olan herşeyi tek tek uzaklaştırsak, örneğin renk, sertlik ya da yumuşaklık, ağırlık, giderekiçine işlenemezlik, gene de geriye cismin (ki şimdi bütünüyle yitmiştir) kaplamış olduğu ve uzaklaştırılamayacak olan uzay kalır. Benzer olarak, cisimsel olan ya da olmayan herhangi bir nesneye iliþkin görgül kavramımızdan deneyimin bize öğrettiği tüm özellikleri uzaklaştıracak olursak, gene de ondan onu töz olarak ya da bir töze bağlıolarak düşünmemizi sağlayanı alamayız (üstelik bu töz kavramı genelde bir nesne kavramından daha çok belirlenim kapsıyor olsa bile). Öyleyse bu kavramın kendini bize dayatışındaki zorunluk yoluyla a priori bilgi yetimizde yeri olduğunu kabul etmeliyiz.

Bölüm Özeti

Bu bölümde Kant’ın felsefesinde oldukça önemli bir yer tutan transendental kavramına değindik ilk başta. Daha sonra bu kavramın açtığı yolda karşımıza

çıkan diğer önemli kavramlar olarak zaman ve mekana geldik. Bunların deneyimin zeminini teşkil etmesi açısından önemi belirtildikten sonra deneyimin nasıl bir gerçeklik anlayışına tekabül ettiğini işledik.

3. TEORİK AKILDA ANLAMAGÜCÜ

Giriş

Anlamagücü bilgiyi oluşturmada motor görevini görür. Bilgi yargılarla işlenir ve yargılar da kavramlarla oluşur. Bu bölümde bu sürecin yargı ve kavram kısmını göstermeye çalışacağız. Dikkatimizi yoğunlaştıracağımız husus bunların bütün işlevlerinden ziyade nasıl çalıştıklarına ilişkin olarak bazı temel kavramlar üzerinde olacaktır.

3.1. Kategoriler

Kategori kelimesi yunanca olup etimolojik olarak **mahkemede verilen karar** anlamına gelmektedir. Istılahi anlamını düşünce tarihinin içine sokan Aristoteles olmuştur. Aristoteles'in kategorileri yüklemlerdir. Bu yüklemler birincil cevher olarak anlaşılması gereken öznenin varoluşuna ilişkin nitelikleri ifade eder. Dolayısıyla ontolojik işlevleri vardır. Kant bu ontolojik bir işlevde olan kategoriler varlığa değil de düşünmeye dayalı olarak ele almaya çalışmıştır. Elbette oldukça farklı biçim ve içerikte bu ele alma oluşturulacaktır. Ama

öncelikle iki kategori kullanımı arasındaki farklılığın ontolojik yaklaşımdan ziyade epistemolojik olduğunun unutulmaması gerekir.

Kant için kategoriler yargıların belirli bir biçimde olmasını sağlayan saf kavramlardır. Çünkü Kant yargıların belirli bir biçimde düşünme olduğunu kabul eder. Böyle olduğunda her bir saf kavram olarak kategoriler çeşitli **düşünme biçimlerine** (yargılama biçimlerine) tekabül eder. O halde bilgiye giden yolda kullanılan yargılamanın zorunlu mantığı olarak anlaşılabilir kategoriler. Kant bunların dört başlık altında sınıflara ayırır. Daha sonra da bunların her birisine üç kavram yerleştirir. Dikkat edilmesi gereken noktayı vurgulayalım. Kant yargıların düşünmedeki işlevi ile bu işlevi gerçekleştiren kavramların ayrı ayrı tablosunu oluşturur. Yargıların mantıksal işlevindeki tablo şudur:

2.Nitel

Olu

Olu

Son

1.Yargıların Niceliği

Evrensel

Tikel

Tümel

2.Niteliği

Olumlu

Olumsuz

Sonsuz

3.İlişki

Kesin

Varsayımlı

Ayrık

2.Niteliği

Olgusallık

Olumsuzlan

Sınırlama

4.Kiplik

Muhtemel

Önesürümlü

Belgitli

Bunların işlevleri yukarıda her bir kısmın başındaki kavramları dikkat alırsak anlaşılır. Yani yargılarımız niceliksel, niteliksel ilişki ve kip durumuna göre biçimlenmişlerdir. Bu biçimlerin nasıl olduklarını her birinin altındaki üç çeşitten de anlayabiliriz. Şimdi düşünmenin işlevlerini ortaya koyduktan sonra hangi kavramlarla bu işlevlerin gerçekleştiğini görmek için ayrı bir tabloya daha sahip olmak gereklidir. İşte bu tablo da aşağıdaki gibidir:

1. Yargıların Niceliği

Birlik

Çokluk

Tümlük

2.Niteliği	3.İlişki
Olgusallık	İlintilik ve Kalıcılık
Olumsuzlama	Nedenselik ve Bağımlılık (Neden ve Etki)
Sınırlama	Ortaklık(Etken ve edilgen arasındaki karşıtlık)

4.Kiplik

Olanak-Olanaksızlık

Varlık-Yokluk

Zorunluk-Olumsallık

Dikkat edilirse ikinci tablo bilginin kullanıma ilişkin olarak daha açıklayıcı olmaktadır. Genel olarak bakıldığında varlığa ilişkin olarak düşünmemi bu kavramların sunduğu biçimde yapmak zorundayızdır. Örnek vermek gerekirse, nicelik açısından bir yargı ya tekildir (Ahmet akılldır gibi) ya tikeldir (Bazı insanlar akıllıdır gibi) ya da tümeldir (Bütün insanlar akıllıdır gibi). Aynı örnekleri diğer biçimlere yani nitelik, ilişki ve kiplik başlıkları altındaki kavramlara göre rahatlıkla çoğaltmak mümkündür. Zaten bizim düşünmemizin

bu yapısı ortaktır. Bunun için düşünmenin yani anlamagücü kısmına denk gelmesi gereken evrensel yapılarıdır.

Kant için kavramların yargıdaki formu aslında bir bakıma derleyiciliktir. Kavramlarla duyu verilerindne gelen malzemeyi derleriz. Böylece derlediğimiz duyu verilerini de yargıda biçimleyip anlaşılır hale sokarız. Bu şekilde düşünmemiz anlamaya dönüşür. Dikkat edilmesi gereken nokta anlamanın bir şeyin anlaşılır hale getirilmesi olarak duyuma ve duyarlılığa ihtiyaç duymasıdır. Yani bir şeyin tekilliğinden, olanağından etken ya da edilgenliğinden bahsedilmesi gerekir. Buradaki anlama kendisini böylece bilgiye dönüştürme imkanına sahip olur. Şimdi bu bilginin ne anlama geldiğini biraz daha açıklamak için bir sonraki başlığa geçmek gerekir.

)

ıtlık)

3.2. Sentetik A Priori Yargılar

Kant'ın yukarıdaki başlıkta ifade ettiği kavramları açıklayarak bu konuya başlamamızın faydası vardır. Öncelikle bir yargının yapısına ilişkin olarak bilgi vermek gerekir. Sentetik yargılar bir özne hakkında yüklemin bilgi verdiği cümlelerdir. "Ahmet evli bir erkektir." dediğimde Ahmet'in evli olmasına ilişkin olarak bir bilgi veriyorumdur. Bu bilgi Ahmet kavramından çıkarılamayacak bir bilgi olması nedeniyle önemlidir ve bu yapısıyla sentetik bir önermedir. Bunun yanında sentetik olan analitik olanın karşıtıdır. Analitik olan yargıda bilgi vermez. Mesela "bekar, evli olmayan erkek ya da kadındır" yargısında bilgi verilmez. Dikkat ederseniz ilk yargı sentetik olmasına rağmen zorunlu değilken ikincisi analitik olup zorunludur. O halde sentetik yargıların bilgi vermek açısından artısının olduğunu söyleyebiliriz. Buna karşın analitik önermelerin de zorunluluk vermesi artı olan taraflarıdır. Örneğimizi dikkate alacak olursak evli olmamak bekar kavramında zorunlu olarak içerilmektedir. Şimdi Kant'ın bütün derdi bir yargının hem bilgi vermesi hem de zorunlu olmasıdır. İşte bu arayışın ifadesi olarak Kant karşımıza sentetik a priori yargıları çıkarır.

Sentetik a priori yargıların bir önceki başlık altındaki kategorilerle ilişkisinin açıklanması gereklidir. Çünkü bu kategoriler yargıların hem sentetik hem de a priori olmasını sağlayan hususlar olacaktır. Örnek vermek gerekirse, duyularımız bize güneş ışınlarının taşa vurduğunu söyler. Buradan çıkarılacak sonuç ise anlamagücünün devreye girmesiyle mümkün olacaktır. Yani anlamagücünün kavramları olarak kategorilerle yargıda bulunan düşünmemiz bu duyu verisi olan durumu "güneş taşı ısıtır" şeklinde idrak etmeye dönüştürecektir. İşte bu türden bir nedensellik yukarıdaki tabloda ilişki kurma biçimi altındaki başlığın 2. Maddesini oluşturmaktadır.

Duyu verileri tasavvurgücünün formlarına yani zaman ve mekâna dayandıkları için tümüyle dağınık olmasalar da çeşitli ve çok olma özelliklerine sahiptirler. "Güneş ışınları taşa vurmaktadır" gördüğümüz bir durum iken, bu durumun gözlem konusu olup bilgi çıkaracak şekilde "Güneş taşı ısıtmaktadır" yargısına varılması anlamagücünün bir işlevidir. Anlamagücü duyuverilerine yansıyan çok çeşitliliği bilgi çıkartmak için nedensellik gibi bazı kavramsal formlar altında yeniden üretir; oluşturur. Biraz daha ileri giderek nedenselliğin bilginin formu olduğunu söyleyebiliriz. Yani bir durumun nedenini anladığımızda onun bilgi yönünü anladığımızı söylemek yerine, bir duruma ancak nedensellik yüklediğimizde onu bilgi haline getirdiğimizi söylemek daha doğru olur.

Bölüm Özeti

Bu bölümde transendental analitiğin kısmına giren yapıyı anlamaya çalıştık. Anlamagücü denilen yetinin ne işe yaradığını kategoriler ve sentetik a priori yargıların ortaya konulmasıyla ifade etmeye çalıştık. Özellikle vurgulamaya çalıştığımız husus bu kategorilerin anlamagücünün saf kavramları olarak düşünmenin bilgi üretmede temelini teşkil ettikleridir. Yargılama kavramlarla iş görürken yargılamanın yöneldiği alan deneyimdir. Bu yönelimden bilgi denilen sonucun çıktığını göstermeye çalıştık.

4. AKIL VE TRANSENDENTAL DİYALEKTİK

Giriş

Kant anlamagücüne bilgi edinme rolünü verirken aklı bu bilgiyi tahrif etme rolünü verir. Bunun nedeni bilginin anlamagücü tarafından işlenişinde kullanılan kavramların içini duyumdan almasıdır. Akıl ise kendi kavramlarını duyumdan almaya tenezzül etmez. Bunun sonucu olarak akıl kavram yerine idealarla işini görmeye çalışır. Bu türden kavramlar ise sınırlar içinde kalarak bilgi vermek yerine sınırları aşarak yanılsamaya düşmek zorunda kalırlar. Yanılsamanın sonucunda da karşımıza antinomiler çıkarlar.

4.1. İdea Kavramı

Kant idea için felsefe tarinde Platon'un kullanımının aksi bir anlam düşünür. Platon'da idea tam olarak ulaşılmak istenen numenal alan için bir anlam ifade ediyordu. Bir bakıma sınırların yani fenomenal dünyanın aşılması için önemliydi bu idealar. İşte tam olarak bu anlamı doğruluğunu kabul edip bu anlamlılığı farklı bir biçimde yorumlayan Kant olmuştur. Onun için Platon'un numenal alanı deneyimin (o halde elde edilebilir bilginin) sınırlarının aşılmasını ifade ettiğinden negatif bir anlama sahiptir.

Kant tarafından, aklın saf kavramı olarak idealar, anlamagücünün saf kavramlarından daha soyut olarak nitelendirilmiştir. Çünkü“...işaret ettiği varolanlar bulunmadığından, ideaların tasvir ciheti yoktur.” [4] Şu halde idealar, somut olma imkânına sahip değildirler. İdeanın soyut olması sorun teşkil etmez, ama tecrübe alanında herhangi bir şekilde karşılığının bulunmaması sorun teşkil eder. Mesela sayılar soyut kavramlardır, ama tecrübe alanında kullanılır olduğundan sorun teşkil etmezler. Benzer şekilde anlamagücünün kavramları tecrübeden gelmeseler de karşılıklarını tecrübede bulduklarından sorun teşkil etmezler. Saf aklın kavramlarının ise tecrübede karşılığı olmadığından herhangi bir şekilde somutlaşabilme imkânı bulunmamaktadır. Şu halde, ideaların, anlamagücünün kavramlarında olduğu üzere nesnel çıkarımı yapılamamakta veya herhangi bir karşılığı bulunamamaktadır. [5] Nitekim Kant, ideaların rasyonel olmaktan ziyade, **sözde rasyonel** olduklarını söylemektedir. Bu idealar belirli bir insanın icadı değil, genel olarak insan aklının ürünüdürler:

> Bu sonuçlar rasyonel olmaktan ziyade sahte rasyonel olarak adlandırılmalıdırlar. Bunlar tesadüf eseri ya da hayal ürünü değil, insan aklının doğasından kaynaklanmaktadırlar. Çünkü bunlar bir insanın değil, saf aklın sofistike düşünceleridir. [6]

O halde Kant bu ideların aklın bir nevi hayali olduğunu ileri sürmüş olur. Nasıl bir hayal dünyasında sınırların aşılması (mesela insanın uçmasını hayal etmesi gibi) söz konusuysa akıl da bu idealarla bilginin en yüksek formunun elde edilmesi hayalini kurar. Metafiziğin yani fizik/fenomen/görünen ötesinin yapılması bu açıdan Kant için olumsuz bir anlama sahiptir.

4.2.Aklın Yanılsamaya Düşmesi

Nasıl bilgi anlamagücü ile tasavvurgücü ilişkisi sonucunda oluşturuluyorsa, akıl da anlamagücü ile olan ilişkisi sonucunda, bilginin ilerleyişini daha farklı bir şekilde devam ettirmek ister. [7] Akıl, tecrübe alanındaki nesnelere değil, bu bilgiyi üreten anlamagücüne yönelik tasarrufta bulunur. Bu türden bir ilişkide, aklın fonksiyonu bilgi elde etmek değil, bilgiye birlik kazandırmaktır. Dolayısıyla buradaki birlik, tecrübede ya da anlamagücünde olduğundan daha farklıdır:

Anlamagücünü, görünüşlerin birliğini kurallar aracılığıyla sağlayan yeti, aklı ise anlamagücünün kurallarının birliğini ilkelerle sağlayan yeti olarak değerlendirebiliriz. Dolayısıyla, akıl doğrudan ne tecrübeye ne de herhangi bir nesneye başvurur. Akıl, anlamagücünün birlik ve formundan farklı olan ve kendi birliği olarak adlandırılabilecek bir birliği, anlamagücünün bilişinin çokçeşitliliğine a priori birlik vermek için başvurur… [8]

Kant'a göre ilkelerle, bir önermede tikelin evrensel bir biçimde kavramlar aracılığıyla oluşturulması sağlanır. [9] Anlamagücü, evrensel ve a priori bilgiye yargılarla ulaşmaya çalışmaktadır. Bu yargılar tecrübe alanı içerisinde kaldığından içkindirler. [10] Buna karşın, akıl farklı türden bir evrenselliğe ulaşmaya çalışmakta, yargılar yerine kıyasları kullanmaktadır. Kıyastaki evrensellik [11] Kant tarafından birbirleriyle bağlantılı iki terimle ifade edilmiştir. Buna göre, akıl evrensellikle **mutlaklığı ve tümlüğü** aramaktadır. [12] Anlamagücü, tecrübe alanı hakkında bilgi verirken bu iki niteliği aramaz. Bu görevi yerine getirmek isteyen akıldır. Bu anlamda, anlamagücünün evrenselliği akıl tarafından bu iki niteliğin aranmasıyla daha üst bir seviyeye çıkarılmak (bu nedenle tecrübenin sınırları aşılmaktadır) istenir. [13] Daha sonra, akıl bu iki unsurun **şartsız olanı** bulmakla elde edileceğini düşünür. [14]

Anlamagücü ile akıl arasındaki ilişkide **yanılsama** üzerinde yoğunlaşmışken, idea ve ideal olanın açıklanmasındaysa **transendent** üzerinde yoğunlaşmalıyız. Çünkü yanılsamayla beraber transendent teriminin anlaşılması, idea ve ideal olan arasındaki farklılığın anlaşılır kılınması için gereklidir. Kant'a göre, anlamagücünün kavramları **transendental** , [15] aklın kavramları (idealar) ise **transendenttir.** Her iki yetinin kavramları saf olsa da, anlamagücünün

kavramları tecrübenin mümkün sınırlarına ilişkin olması nedeniyle transendental iken, aklın kavramları (idealar) tecrübenin sınırlarını aşması nedeniyle transendenttir. 16 Anlamagücünün saf kavramları ya da kategoriler, transendental olarak, bilginin sınırları içinde kaldıklarından **immanent** 17 iken, saf aklın kavramları yani idealar bilginin sınırları dışında olduklarından transendenttirler.

Kant'ın felsefesinde oldukça önemli bir rol oynayan **transendental** aynı zamanda **transendent'** i de belirler. 18 Transendental, tecrübeyi aşmaktan ziyade tecrübeyi önceleyen akla ait bir kullanımı ifade eder. Bu durumda öznel olan anlamagücünün kavramları nesnel bir yapı kazanırken transendental olan a priori bilginin modları karşımıza çıkarılır. Daha önce de belirttiğimiz üzere, anlamagücüne akıl tarafından sağlanmak istenen birlik, tecrübe dünyasına sınırları ihlal etme olarak yansımaktadır. Şu halde, transendental olanın aynı zamanda transendent olmasının nedeni, bu ideaların aklın arzusu nedeniyle sınırları aşmasıdır. 19 Bunun gibi, aklın arzusu ile tecrübe nesnesinin imkânları uyuşmayınca ortaya yanılsamalar çıkmakta, yani transendental kullanım transendent kullanıma dönüşmektedir. 20 Anlamagücü ve akıl arasındaki ilişkide vurgulandığı üzere yanılsama, aklın tamlık arayışı sonucunda ortaya çıkmaktaydı. Yanılsamanın ortaya çıkmasının nedeni aklın kendi kavramının da karşılığı olduğunu düşünmesindendir. Kant idea adını verdiği bu transendental kavramın tecrübe dünyasında karşılığı olmadığından transendent olduğunu düşünmektedir:

> İdeayla zorunlu bir akıl kavramını anlıyorum ki, duyuda ona karşılık düşen hiçbir nesne verilemez. Öyleyse şimdi irdelenen saf akıl kavramlarımız transendental idealardır. Bunlar saf aklın kavramlarıdır; çünkü tecrübede kazanılan bütün bilginin şartların mutlak tümlüğü aracılığıyla belirlendiğini gösterebilirler. Keyfi olarak uydurulmuş değildirler; tersine aklın kendi doğası yoluyla verilmişlerdir ve buna göre zorunlu olarak bütün kullanımıyla ilişkidedirler. Son olarak transendenttirler; tüm tecrübenin sınırlarının ötesine geçerler ve buna göre tecrübede hiçbir zaman transendent ideaya yeterli olacak bir nesne bulunamaz. 21

Kant, gerek anlamagücünün gerekse duyumlamanın yapıları gereği böyle bir yanılsamaya imkân vermediğini belirtmektedir. 22 Yanılsamalar aklın yapısından kaynaklanmaktadır ve burada bir mantık hatasından ziyade, *transendental yanılsama* söz konusudur. Yani yanlış yapılmış bir çıkarımdan ziyade, zorunlu olarak yanlış hale dönüşen bir çıkarımdan bahsedilmesi gerekmektedir. Transendental yanılsama, Kant'a göre, ne kadar takip edilirse edilsin kaçınılmaz olarak yapılan bir hata olarak akılda mevcuttur:

> …Bundan dolayı transendental diyalektik transendent yargıların açığa çıkarılması ve aynı zamanda bunlar tarafından kandırılmamak için önlemler alınmasını içerecektir. Bu yanılsamanın, mantıki yanılsamada olduğu gibi kaybolması ve takip edilerek sonlandırılması asla başarılamaz. Çünkü öznel ilkelere dayanmasına rağmen nesnel olarak tanıtan doğal ve kaçınılmaz yanılsamalar söz konusudur. 23

4.3. Antinomi ve Paralogism

Aslına bakılırsa antinomiler yukarıda bahsettiğimiz işleyişin birer ürünüdürler. Buna karşın yanılsamalar sadece antinomilere değil, paralogismlere de yol açarlar. Önemli olan nokta aklın farklı biçimlerde ve farklı idealarla yanılsamaya düştüğünün anlaşılmasıdır.

Antinomiler aklın aynı mesele hakkında iki farklı ve eşit inandırıcılıkta iddiada bulunuyor olmasıdır. Dünyanın başlagıcının olduğu ve olmadığı sorunu antinominin temelini teşkil eder. Burada mesele sadece dünyanın başlangıcıyla sınırlı kalmaz. Çünkü dünyanın başlangıcı bir açıdan bakıldığında maddenin başlangıcı sorununa dönüşmek durumunda kalır. Bu başlangıç sorunuysa nasıl başladığı, kim tarafından başlatıldığı ve nihayetinde ezelilik sorununa kadar gider. Bu sorulara evet bir başlangıcı ve başlatanı; yaratıcısı vardır diye

verebileceğimiz gibi hayır ne bir başlangıcı ne de bir yaratcısı vardır diye de cevap verebilme imkanımız vardır Kant'a göre.

Paralogismler ise ruh kavramıyla ilgili olarak meydana çıkarlar. Burada bir ruhun olup olmadığı hususı da aynı biçimde akıl tarafından iddia edilebilir.

Gerek paralogismlerde gerekse antinomilerde önemli olan nokta bunlara nihai bir cevap verilemeyeceğinin anlaşılmasıdır. Böylece bu aklın üzerinde aklın bir farkındalık oluşturabilir. Bu oluşturulduğunda da bu hatalara uygun bir akıl ortadan kaldırılmasa da bu yargıların bir yanılsamayla sonuçlanacağını akıl fark edilebilir. O halde Kant'ın kitabımızın başında belirttiğimiz iki aklının daha üstünde yer alan aklı bu farkı yakalayabilen akıldır. Hataya düşen aklın üstüne bu bilinçsel aklı yerleştirerek Kant aklı bir nevi içinde düştüğü olumsuz durumdan kurtarır.

Yukarıda idea kısmında belirttiğimiz aşkınlık/transendent durumu özellikle Tanrı ve ruh kavramlarında karşımıza çıkmasını unutmamamız gereklidir. Çünkü bu kavramlar aklın sınırları aşan işleyişi içinde olumsuzdurlar. Bu kavramlar bir bakıma inşa edici/oluşturucu olduklarını sandıkları için bilgi verme iddiasında olurlar. Yukarıda belirtildiği gibi sisemlilik ya da bilgiye en yükse sistematik birlik verme iddiası aklın imkanlarının üstündedir. Çünkü Kant'a göre, aranlılan mutlaklığı ve tümlüğü deneyimin içinde bulmak eşyanın tabiatına aykırıdır. Bu bir bakıma Tanrı'yı nesneleştirmek veya ruhu maddeleştirmek anlamlarına gelir ki iki kavram da buna karşıt anlamlara sahiptir.

Daha ileride belirtecek olsak da antinomi ve paralogism ile aklın yanılsamaya düşmesi teorik aklın bir eksikliği ya da durumudur. Kant genel olarak aklın bu durum için başvurması gereken yöntemin bunların teorik anlamda değil de pratik anlamda ele alınması gerektiği şeklindedir. Şimdilik bütün bu olumsuzluklara karşın aklın bu kavramlarının bertaraf edilmediğini, pratik alanda kullanmak için bekletildiklerini bilmek yeterlidir.

Bölüm Özeti

Bu bölümde transendental diyalektik başlığı altında ideaların, yanılsamaların ve bunların birer örneği olarak antinomi ile paralogismelerin incelemesini yaptık. İdealar kısmında bu kavramların anlamagücünün kavramlarından nasıl farklılık arzettiklerini göstermeye çalıştık. Yanılsamalar kısmındaysa aklın idealarla sınırları aşma çabasının ne türden hatalara yol açtığını ifade ettik. Aslında yanılsamalar aklın en yüksek birlik verme arzusunun bir sonucudurlar. Bu arzunun sonucundaysa bilgi değil son kısımda bahsettiğimiz üzere antinomi ve paralogismler meydana gelir.

5. AKIL VE METAFİZİK

Giriş

Kant’ı akıl eleştirisi genelde negatiftir. Çünkü anlamagücünün tersine aklı deneyimin sınırlarını aşmak isteyen bir yeti olarak ortaya koyar. Bununla paralel olarak aklın en büyük etkinliği olan metafizik de olumsuzlanır. Buna karşın Kant ne metafiziği ne de aklı tümüyle zararlı olarak değerlendirmek istemez. Aslında Kant aklın imkânlarını teorik anlamda değil de pratik anlamda kullanmayı teklif eder. Böylece Kant metafiziğin ahlak alanında doğru kullanıma kavuşacağını düşünür. Aynı biçimde aklın da bu pratik işleyişte olması gerektiği gibi hareket edeceğini iddia eder.

5.1.Geleneksel Metafizik

Geleneksel metafiziğin özgürlük ölümsüzlük ve Tanrı konularında özellikle görüş belirtmek istediğini söyleyebiliriz. Kant için bu üç konu da aklın deneyim içine sığmayan kavramları; idealarıdır. Buna ek olarak geleneksel metafizik anlayışı belirli bir tarihel döneme ya da gruba ait değildir. Bu anlayış aklın kendi işleyişinde kaçınılmazcasına içine düştüğü durumla ilgilidir. Önceki bölümlerde transendental estetik kısmında deneyimin zaman ve mekândan ibaret olan biçiminden bahsetmiştik. Bilgi bu biçimsellik içinde bilgiye dönüşme imkânına sahipti. Gerçi zaman ve mekânın yanında anlamagücünün saf kavramı olarak kategoriler de vardır. Ama hatırlayacağınız üzere kategoriler kavram olsalar da deneyimden gelen verilerle birleştikleri; sentezlendikleri için içleri boş bir kavram olmaktan öteye geçip bilgisel anlam kazanabilirler. İşte tam olarak anlamagücünden farklı olarak aklın kavramları olan idealar böyle bir anlam kazanma imkânına sahip değildirler. Bir önceki bölümde bahsedildiği gibi akıl bu durumda sınırları aşmaya çalışarak yanılsamalara düşer.

Bu yanılsamaya düşme Kant’a göre belirli bir filozofun eseri olmaktan ziyade aklın kaçınılmaz hatasıdır. Böylece bütün felsefeciler metafizik yaptıklarında birbirlerine karşıt olacak şekilde yukarıda bahsedilen üç kavram hakkında görüş beyan ederler. Metafiziğin bu olumsuz bir nitelendirme kazanmasının nasıl olduğu Kant’ın Saf Aklın Eleştirisinin önsözündeki kendi sözlerinden anlamaya çalışalım:

[Birinci Yayıma] Önsöz

İNSAN usu bilgisinin bir türünde özel bir yazgı ile karşı karşıyadır: öyle sorular tarafından rahatsız edilirki,bunları gözardı edemez,çünkü ona kendi doğası tarafından verilirler; ve yine de onları yanıtlayamaz,çünkü insan usunun tüm yeteneğini aşarlar.

Us bu güç duruma hiçbir suçu olmaksızın düşer.Öyle ilkelerden yola çıkarki,bunların deneyimin akışında kullanılmaları kaçınılmazdır ve aynı zamanda deneyim tarafından yeterince doğrulanırlar.Bunlarla (kendi doğasının da bir sonucu olarak) her zaman dahada yüksek ,dahada uzak koşullara yükselir.Ama orada görürki,bu yolda işi her zaman tamamlanmamış kalmak zorundadır,çünkü sorular hiç bitmez;bu yüzden öyle ilkelere başvurmayı zorunlu görürki,bunlar tüm olanaklı deneyim-kullanımını aşarlar, ve yine de öylesine kuşkudan bağışık görünürlerki,sıradan insan usu bile onlarla anlaşma içindedir.Ama us böylelikle bulanıklık ve çelişki içine düşer ve tamda bu nedenle her hangi bir yerde gizlenmiş yanılgıların temelde yatıyor olmaları gerektiği vargısını çıkarsa da ,bunları oraya seremez;çünkü yaralandığı ilkeler,tüm deneyim sınırlarının ötesine geçtikleri için,bundan böyle deneyimden gelecek hiçbir denektaşını tanımazlar.Bu sonu gelmez çekişmelerin kavga alanı ***Metafizik*** olarak adlandırılır.

Zaman oldu metafizik tüm bilimlerin *kraliçesi* olarak adlandırıldı ve eğer istenç edim diye alınacak olursa,nesnelerinin olağanüstü önemi nedeni ile hiç kuşkusuz bu onur sanını hak etmiştir.Şimdi ise çağın modası ona yalnızca küçümseyerek bakmaktır,yadsınmış ve vazgeçilmiş nedime tıpkı Heküba gibi yakınır: *Modo maxima rerum,tot generis natisque potens-nunc trahor exul,inops* [1] *-Ovid.Metam.*

Başlangışta inakçıların yönetimi altında *despotik* bir egemenliği vardı.Ama,yasama düzeni henüz üzerinde eski barbarlığın izlerini taşıdığı için,egemenliği iç savaşlar yolu ile adım adım tam anarşiye yozlaştı ve *kuşkucular* , tüm yerleşik yapılardan tiksinen bir tür göçebeler kümesi,zaman zaman yurttaşlık birliğini parçaladılar.Ne mutlu ki,sayıca çok az oldukları için onun kendini her zaman yeniden kurma çabalarını engelleyemediler,gerçi bunun için kendi içinde tutarlı hiç bir tasar olmasa da.Daha yakın zamanlarda sanki tüm bu çekişmeler insan anlağının belli bir *fizyolojisi [Physiologie]* (ünlü Locke'un) tarafından sona erdirilecek ve metafiziğin öne sürdüklerinin haklılığı tam bir kesinlik kazanacak gibi görünmüştür;ama sonuç başka türlü çıkmış ve o sözde kraliçenin doğumu sıradan deneyimin ayaktakımına bağlanarak boşsavları haklı olarak kuşku altına düşürülmüş olsada,bu *soyağacı* gerçekte düzmece olduğu için,kraliçe öne sürdükleri üzerinde diretmeyi sürdürmüştür.Bu yolla metafizik bir kez daha o eski kurt-yeniği *inakçılığa* geri düşmüştür ve böylece bir zamanalr bilimin kurtarılacak olduğu o aynı küçümseme ile karşı karşıyadır.Şimdi,tüm yollar (sanıldığı gibi) denendikten ve boşa çıktıktan sonra,bir bıkkınlık ve tam bir ilgisizlik egemendir - bilimlerde kaos ve gecenin anası ama aynı zamanda onlarda yalaşmakta olan bir dönüşümün ve aydınlanmanın kaynağı ya da hiç olmazsa bir ön-gösterisi,çünkü tümü de kötü yönlendirilen bir çalışkanlık yoluyla bulanık,karışık ve kullanışsız kılınmışlardır.

Aslında Kant’ın metafiziği özellikle kötülemek gibi bir derdi yoktur. Onun akıl bağlamında ortaya koyduğu işleyişin bu sonuca götürdüğünü düşünmek gerekir. Aşağıda belirteceğimiz gibi bu akıl yapısının çeşitli aşamaları vardır. Bu aşamalara göre aklın sınırları aşmasına neden olan idelarının ne anlamda kullanılması gerektiği ilkönce gösterilecektir. Bu gösterme henüz pratik alandaki kullanıma karşılık gelmez. O halde teorik anlamda da aklın idealarının bir

anlamı olabilir. Bunun yanında aklın pratik kullanımında söz konusu idealar oldukça merkezi bir öneme sahip olacaklardır.

5.2. Aklın Teşrihi Olarak Metafizik

Yukarıda belirtildiği üzere aklın eleştirilmesi üzerine metafizik üzerine yargıda bulunulur. Aslında eleştiri aklın kendi imkânlarının gücünün anlaşılması; analiz edilmesidir. Analizden farklı olarak eleştiri bir yargıda bulunma imkânı verir. Bu yargının daha çok bir hüküm verme şeklinde anlaşılması gerektiğini söyleyebiliriz.

Kant'ın aklın eleştirmesi iki kısma ayrılır. İlk kısım transendental estetik ve transendental analitik bilginin meydana getirilmesinde genel olarak zihin unsurların; yetilerinin analizidir. İkinci kısım ise aklın yöntemine ayrılmıştır. Bir önceki bölümde bu kısmın transendental diyalektik olarak analiz edildiğini göstermiştik. Şimdi Kant'ın bu analizden sonra metafiziğin olamayacağını belirtmesine dikkat etmek gereklidir. Bir diğer deyişle giderek Kant'ta akıl eleştirisinin kendisini bir tür metafizik haline getirdiğini görürüz. Söz konusu akıl eleştirisinde Tanrı, ölümsüzlük ve özgürlük gibi kavramlar oluşturucu değil de düzenleyici olarak ortaya koyulmaya çalışılacaklardır.

Düzenliyicilik bilgiyi genişletme anlamında değil bu bilgiye sistematik bütünlük verme anlamındadır. Aklın yanılsamaya düştüğü nokta bu aşkın kavramlarla beraber bilgisini arttırdığını düşünmesi bunların asıl bilginin kaynağı haline geldiğini iddia etmesidir. Halbuki aklın bu ideaları ancak düzenleyici olabilirler. Yani elde edilen bilgiyi daha nitelikli hale getirmeye yararlar.

Örnek vermek gerekirse Tanrı kavramı ya da onun Latince kullanımıyla ens realisimum, doğa üzerine bilgimizin sanki bir mükemmel Tanrı'nın elinden

çıkmışçasına varsayılarak incelenmesi sonucu daha anlamlı; manalı hale geldiğini görebiliriz. Böylece bilgimiz artmasa da bu bilginin daha anlamlı bir kazanımı olduğunu söyleyebileceğiz Kant'a göre.

Kant'ın aklı bir kavramlar sistemi olarak düşündüğünü biliyoruz. Kavramların olması değil, onların bir sistem içinde olmasıyla akıl denilen yetinin yetkinliğinden bahsedilebilir. Buna karşın sistemler her bir yetinin içindeki kavramlara göre değişir. Yani her bir kavramlar sisteminin işleyişinin bir yetiyi diğer yetilerden ayırdığını görürüz. Ama en sonunda da bütün yetilerin birarada olmasını sağlayan bir sistemin de olmasından bahsetmek gerekecektir.

5.3. Pratik Metafizik ya da Ahlak Metafiziği

Pratik terimini günlük kullanımımızla ya da pragmatik terimiyle karıştırmamız gerekmektedir. Pratik kelimesinin en azından Kant'ın felsefesi içinde ahlak kavramına karşılık olarak anlaşılması gerekmektedir. Çeşitli şekillerde Kant'ın teorik anlama karşılık olarak gelen bilmeye ve deneyim içindeki bilgiye eleştirel yaklaştığını göstermeye çalıştık. Bunun için Kant'ın pratik yani eyleme yönelik olarak aklın işleyişi üzerine bir metafiziğin kurulması önerisine şaşırmamak gerekir.

Yukarıda Kant'ın aklı bir sistemler bütünü olarak görmesinden bahsettik. Her bir yeti kendi kavramlarının işleyişine ve işlevine göre aklın yapısını belirler. Böyle olunca da neyin yapılması veya neyin bilinebileceğine ilişkin elimizde somut bir değerlendirme yapma imkânı oluşmuş olur.

Aslına bakılırsa pratik aklın kavramları olan Tanrı, özgürlük ve ölümsüzlük(ruh) gibi kavramlar teorik akılda da bulunmaktaydı. Buna karşın söz konusu kavramların teorik akılda sorun çıkarttığını gördük. Eğer aklın kavramlarının boş

bir biçimde akılda olması söz konusu olamazsa o zaman bu kavramların başka bir amaç için kullanılması gereklidir. Kant için bu alanda yani ahlak alanında temel kavramın özgürlük olduğunu görürüz. Bunun yanında ahlakın içinde yer alan ve teorik akılla hiç ilgisi olmayan ahlak yasası gibi temel bir kavramın olduğunu da hatırlatmak gerekir.

Buraya kadar anlatılanlardan hareketle metafiziğin ahlaka kaydırılması üzerinde durmak gerekir. Metafiziğin temel kavramlarının anlamlılığının insan için olması lazımdır. Kant'ın, Tanrı'nın olmasını kutsal metinler ya da dinler üzerinden tartışmak yerine akıl üzerinden anlamak istemesi başından beri bütün filozofların kullandığı ya da eleştirdiği bir yoldur. Kant Tanrı'nın akılda olmasını değil, O'nun nasıl kullanılması gerektiği üzerinde durduğunu belirtmeliyiz. Bu kullanım insanın ahlaki olması gereken yaşantısında anlamlı hale getirilmelidir. Teorik anlamda bilinmeye çalışılan bir Tanrı'nın aşkın olmasından dolayı sıkıntı yaratması değildir sadece mesele. Gerçekten de bilinse böyle bir Tanrı'nın bizim için gerçek değeri ahlaki anlamda bir yasakoyucu olmasına dayanmalıdır. Antik Yunan düşüncesinde yer alan Tanrı anlayışını bunun için **mimar** ya da pasif bir Tanrı olduğunu belirtebiliriz. Yani bu Tanrı o derece aşkın hale getirilmiştir ki O'nunla insan arasında bir irtibat- mesela O'nun insana emretmesi gibi- kurulması mümkün olmaktan çıkarılmıştır.

Metafiziğin bu bağlamda ahlaka kaydırılması iyi gibi gözükmektedir. Buna karşın Kant'ın aydınlanma atmosferi içinde aklı fazlasıyla insan için olan ve insana göre olan haline getireceğine dikkat etmek gereklidir. Bir diğer deyişle, mesele sadece akıl sisteminin açığa çıkarılması değildir. Mesele bu sistemin kendisinin de insanın merkeze alınacak şekilde değerlendirilecek olmasıdır. Nitekim geleneksel metafizik aklın sınırlarının zorlanması olarak gördüğü noktada imanı devreye sokmanın güvencesinden hareket ettiği için Tanrı lehine bir etkinlik olarak metafiziğin değerli olduğunu söyleyebiliriz. Gerçi bu değerlilik çoğu zaman baskıcı; skolastik bir yaklaşımın olmasına neden olmuştur. Buna karşın insanın ve özellikle Kant'ın metafiziğe getirdiği yeni yaklaşımda Tanrı'nın yerinin insanla değiştiğini gözardı edemeyiz. Bir başka deyişle, artık Tanrı'nın insanı nasıl görmek istediği değil, insanın Tanrı'yı nasıl görmek istediği önemli hale gelmiştir.

Bölüm Özeti

Bu bölümde geleneksel anlamdaki metafiziğin ne gibi sorunlarla uğraştığını göstermeye çalıştık. Kant'ın burada yaptığı bir filozof ya da filozof grubunun değil, aklın metafizik yapma biçiminin sıkıntılı olduğunu göstermiş olmasıdır. Bunun için Kant'ın aklı nasıl bir sistem içine soktuğunu ifade etmeye çalıştık. Kant teorik anlamda metafizik kavramların işleyişinin eksikliğine işaret ederken asıl işleyişin pratik anlamda olduğuna inanmıştır. Dolayısıyla pratik yani ahlaki anlamda bir metafiziğin yapılmasının doğru bir tercih olarak Kant tarafından teklif edildiğini açıkladık. Son olarak bu metafizik yaklaşımın insan merkezli olmasına karşın eleştirilerde bulunduk.

6. SAF AKLIN BİLME BİÇİMLERİ

Giriş

Aslına bakılırsa bütün düşünme faaliyetlerimiz bilmeyle; bilgiyle sonuçlanmak isterler. Buna karşın bütün düşünme faaliyetlerimiz sanmayla da başlar. Kant genel olarak felsefesinin amacını bu üç düşünme biçimiyle ilgili olanın ayrılması üzerine inşa ettiğini düşünebiliriz. Bu nedenle her düşünme bir sanma olsa da asla bir inanç ya da bilme değildir. Bu bölümde bunların arasındaki farkı göstermeye çalışacağız. Özellikle inanma ile bilme arasında ortaya çıkan farkı dikkatli okumak gereklidir. Çünkü Kant burada metafiziğin en önemli kavramı

olan Tanrı’ya yaklaşımımızda oldukça net ayrımlar ortaya koyar. Bu ayrımlar iyi bir biçimde anlaşılırsa önemli ölçüde inanma ile bilme arasındaki sorun da kalkmış olur.

6.1. İnanç

İnanç kavramının bir felsefecinin elinde aynı modern bir felsefecinin yaklaşım tarzının bilme imkânlarından hareketle olmasını doğal karşılamamız gerekir. Bu çerçeveden bakıldığında Kant’ın inanma eylemini bilgi olma açısından ele aldığına dikkat etmek gereklidir.

Kant inanmayı **öznel açıdan yeterli** ama **nesnel açıdan yetersiz** bir bilme tarzı olarak ortaya koyar. Aslına bakılırsa inanma her türlü insani bilme çabasının başlangıcında olması gereken zorunlu bir durumumuzdur. Buna karşın nesnesine göre inanma eylemi bizim için önemini arttırabilir. Aşağıda daha detaylı bir biçimde inceleyeceğimiz gibi sanılar ya da öyle zannetmelerde söz konusu olan nesne ile imanla ilgili olan inanç nesneleri daha doğrusu varlıklarında içinde bulunduğumuz durumu sahiplenmemiz çok daha farklıdır. Kimse “Tanrı’nın varlığının olduğunu sanıyorum.” gibi bir cümleyi yeterli ve uygun bulmaz. Hatta Tanrı’nın varlığına değil de Tanrı’ya inanıyorum demek inancın daha uygun formunu gösteren bir cümle olarak düşünülebilir. O halde inançla ilgili farklı bir durum söz konusudur.

Kant’ın inanmayı öznel açıdan yeterli ama nesnel açıdan yetersiz bulduğunu yukarıda belirtmiştik. Dikkat edilirse burada inanç bilgi açısından ele alınmaktadır. Bunu normal karşılamak gerekir. Çünkü özellikle Hıristiyanlık dini inançlar manzumesi olma durumunu doktrinel yani öğretisel olmakla sağlamıştır. Bunun anlamı inancın teorik bir biçimde öğretilerek kazanıldığının düşünülmesidir. Dolayısıyla Kant’ın bilgi olma açısından inancı değerlendirmesi de bu doktrinel durumla ilgilidir.

Şu halde Kant inanmayı asla nesnel açıdan yeterli göremeyecektir. Bundan dolayı Kant öznelliğin içinde kalarak inancın pekiştirilmiş bir formunu karşımıza çıkarmak; teklif etmek isteyecektir. Söz konusu öznel durumu ise teorik anlamda değil, pratik yani ahlaki anlamda pekiştirmek mümkün olacaktır. Kant bu bağlamda ahlak yasasından haraketle bir Tanrı inancının öznel anlamda kuvvetli olacağını belirtir. Ona göre bu kuvvetli yeterlilik durumu öznel açıdan varsaymanın zorunlu olma halidir. Öznel açıdan geçerli olan bu durum neticesinde Tanrı'nın varlığına inanma formu O'nun varlığının insana yansıyan boyutunun O'na güvenme olarak şekil kazanmasına neden olur. Böylece Tanrı'ya güvenme Tanrı'dan emin olmaya dönüşür. Dikkat edilirse böyle yüce bir varlığın varolmaklığını kendi açımızdan değerlendirdiğimizde O'nun varlığına, duyulan ihtiyaç açısından daha fazla bir zorunluluk yüklemek zorunda kalırız. Buradaki zorunluluk bir ihtiyaç açısından olduğundan insanı tahakküm altına alan bir yapı sergilemez. Bu nedenle O'na inanmanın zorunluluğu istenildiğinde tercih edilmeyebilir. Buna karşın bundan zararlı çıkan yine bu tercihte bulunan insan olacaktır.

6.2. Sanı

Sanmanın ya da zannın bilme açısından en geride durduğunu belirtmeye gerek yok. Sanmak öznelliğin bile yetersiz kaldığı durumu ifade eder. Yukarıda gördüğümüz gibi inanma aynı öznelliği ahlaki açıdan pekiştererek muhkem bir hale getirmekteydi. İşte sanmanın bu imkânı yoktur.

Bunun için sanmak insanın öznel bir bilmeden başladığını ama farklı yollara yani bilme ve inanmaya doğru gittiğini göstermesi açısından önemlidir. Örnek vermek gerekirse, sanmak hem öznel açıdan hem de nesnel açıdan yeterliyse bilme meydana gelir. Bunun gibi sanmak öznel açıdan yeterli ama nesnel açıdan yetersizse burada da inanma söz konusudur.

Sanmanın bu başlangıç noktası olması onun diğer iki sanma biçimlerinden daha masum olduğunu düşündürtür. Bir diğer deyişle inanmanın bilgi formu olma iddiası tehlikeli bir durum oluştururken sanmanın bilgi inanmadan eksik kalması onun üzerine inşa edilebilecek kesin hükümlerin oluşmasına imkân tanımaz. Buna karşın sanmanın her zaman bilmeye ve inandırmaya insan tarafından kaydırılmasına da dikkat etmek gereklidir. Nitekim Kant bu durumda iknanın ortaya çıktığını belirtir. Sanmaya dayalı olarak yapılan iknalar genelde kandırmayı ifade etmesi açısından olumsuzdur.

6.3. Bilgi

Bilginin yukarıda sanmayla başlasa da öznel açıdan olduğu gibi nesnel açıdan da yeterli olduğunu belirtmiştik. Nesnel açıdan yeterlilik bir şeyin öyle olduğunu açık ve seçik bir biçimde gösterilmesi ya da bir şeyin kendisinin öyle olduğunu açıkça göstermesi durumunda ortaya çıkar. Bu açıdan bakıldığında nesnellik zorunluluğa dönüşür. İşte tam olarak bu zorunluluk bilginin aranılan bir formudur.

Hatırlarsanız Kant bu bilgisel zorunluluğu sentetik a priori yargılar şeklinde ifade etmekteydi. Öyle olduğunu sanmak ile öyle olduğuna inanmaktan ayrı olarak öyle olduğunu bilmek bir gerçekliğe karşılık gelir. Buna karşın Kant’ın düşünmedeki zorunluluğu kimi zaman gerçekten de öyle olduğu düşünmeye dönüştüğünü iddia ettiğini biliyoruz. Yukarıda transendental diyalektik kısmında akıl denilen yetinin bu türden düşünsel zorunluluktan hareketle bilgi iddiasını ortaya koyduğunu belirtmiştik. İşte Kant zorunluluğun bilgiye dönüşmesi için deneyime dayanmak zorunluluğunu ortaya koymuştur.

Saf Aklın Eleştirisi’nin ve genel olarak Kant’ın felsefesinin inanma ile bilgi arasındaki ilişkide bu ikisinin yapısal olarak farklı olduğunu vurgulamak için yapılan bir felsefe olduğunu iddia etmek aşırı bir yorum olmaz. Örnek vermek gerekirse, Kant’ın felsefesinde sentetik a priori yargılar matematikten hareketle açıklanmaya çalışılır. Kant kendisinden önce gelen bütün düşünce tarihinin bu türden yargıların analitik olma iddiasına karşın sentetik olduğunu iddia eder. Bundan dolayı matematikte bilgi vermesine karşın sanarak işe gördüğünü iddia etmek saçmalıktır. İkiyi iki ile toplamanın dört olduğu sonucuna varmak sanmanın değil, bilmenin işidir. Burada söz konusu sonucun bilgi olmasıysa Kant’ın felsefesinde deneyime aktarılacak şekle gelmesiyle ilgili olacaktır. Bunun için çıkan dört sonucunun deneyim dünyasına ait bir bilgi haline gelmeden önce ayrı bir varlık alanında kendisine ait bir düşünsel zorunluluğa sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Bölüm Özeti

Bu bölümde düşünmenin işleyişine ayna tutmaya çalıştık. Sanmayı başa koyan Kant’ın öznellik ve nesnellik bağlamında sanmadan ayırdığı inanma ve bilmeyi göstermeye çalıştık. Öznellik ve nesnellik düşünmenin formu olma açısından bilme biçimlerine tekabül eden niteliklerdir. İnanmak Kant tarafından dinsel bir anlamda ele alınır. Dinsel olan ise Kant tarafından öğretisel olarak değil, ahlaki açıdan değerlendirildiğinde kuvvetli bir hale gelir. Bunun için teorik olarak bilmeye yaklaşan bir inanç öznelliğini yanlış bir nesnellik formuna sokar. Bu durumdaysa bilme asla meydana gelmez.

7. PRATİK VEYA AHLAKİ AKIL

7.1. Özgürlük

Kant için özgürlük aklın tümü içinde bulunan temel; metafizik bir kavramdır. Teorik akıldaki özgürlük sorunludur. Çünkü bilmenin gerçekleştiği deneyim alanı neden-sonuç ilişkini mekanik bir zorunluluk içinde bize sunar. Eğer belirlenmiş bir neden varsa sonucun da öyle olması zorunludur gibi bir işleyişe göre olur deneyim alanı. Bu zorunluluğa göre düşünmemizin bilgi haline geldiğini söyleyebiliriz. Bu açıdan bakıldığında özgülüğün bir hayal ürünü haline geldiğini söylememiz gerekecektir. O halde özgürlüğün yeri neresidir ve nasıl bir kavram haline getirilmelidir soruları oldukça önem kazanır.

Kant'ın aklın işleyişini teorik ve pratik şeklinde ikiye ayırdığını biliyoruz. İşte bu ayrım Kant için özgürlüğün anlamlı bir hale gelmesi için fırsat sağlayacaktır. Hatta Kant'ın özgürlük kavramı için aklın pratik kullanımının olduğunu söylemek bile mümkündür. Bir diğer deyişle Kant aynı diğer kavramlarda olduğu gibi pratik aklın özgürlük kavramı için olduğunu düşünür. Bir yeti içindekilerin işleyişine göre anlam kazanıyorsa pratik aklın özgürlüğün işleyişine göre anlam kazanan bir yeti olduğunu düşünebiliriz.

Bunun yanında özgürlük kavramı aşağıda göreceğimiz gibi başka ahlaki kavramların meydana gelmesine de vesile olur. Bunun nedeni özgürlüğün pratik aklın özünü Kant'ın ifadesiyle **ratio essendi'** si olmasıdır. Kant özgürlüğün deneyim alanında ya da doğada olmasının imkânsızlığının fark edilmesini bir çıkış noktası olarak kullanır. Özgürlüğün bilinçle başlayan ilerleyişi kendi

içindeki ahlakı canlandırdığı için diğer ahlaki kavramların da burada meydana gelmesine şaşmamak gerekir.

Kant için özgürlük ilk aşamadaki fark edilişiyle henüz negatiftir. Örnek vererek açıklamak gerekirse canımızın istediğine karşı durduğumuzda özgürlüğümüzün farkına varırız. Daha iyi ifade etmek gerekirse canımız istediği, bizi zorladığı halde yapmıyor olmak insanın kendisinin özgürlüğünün farkına varmasına yol açar. Bu anlamda insanın fark ettiği bir **kendiliği** vardır. Bu kendilik ahlak alanında sorumluluk; özerklik olarak tanımlanabilir.

Kant'ta özgürlüğün istediğini yapmak değil de neyi istemem gerekir şeklinde kurulması gerektiğini belirtelim. Aşağıda bu gerekliliğin ahlak yasası bağlamında ele alacağız. Bunun yanında Kant'ın özgürlük bağlamında yeni bir insan tipi önerdiğini söyleyebiliriz. Bu tipe göre insanın kendi aklını kullanması ile özgürlük arasında doğrudan bir bağlantı kurulur. Buna göre Kant'ın *Aydınlanma Nedir* adlı meşhur makalesinde insanın kendi aklını kullanmamasının özgürlüğünü kullanmamak anlamına getirilmesinde görebiliriz. Kant için özgürlük insanı eylemde bulunması için tanınan bir imkandır. Önemli olan nokta akıl üzerinden özgürlüğün imkanının doğru olarak okunmasıdır. İşte bunun için Kant akılda bulunan ahlak yasasına gidişin zorunlu olduğunu düşünür.

Bir diğer önemli olan nokta ise bu kavramın metafiziğin diğer önemli iki kavramı olan ruh ve Tanrı kavramlarına olumlu anlamda bir yer verecek olmasıdır. Özgürlük kavramı numenal alan içindeki işleyişin kapısını açtığından burada doğa alanında olduğu gibi sınırları olan bir yapıdan bahsetmek gerekmez. Dolayısıyla Tanrı ve ruh gibi kavramlar aşkın olarak nitelendirilebilecek bir duruma sıkıştırılmazlar.

7.2. Ahlak Yasası

Kant’ın ahlakı bir yasa haline getirmesi onun akıl yaklaşımı çerçevesinde anlaşılması gereken bir yapıya sahiptir. Aslında akıl derken onun nihayetinde kavramların sistemi olarak bir yaklaşım içinde olduğunu biliyoruz. Aynı şekilde yasalılık pratik anlamda bir sistem içinde olmayı ifade eder. Aslında bir sistem içinde olmak zorunluluk içinde bulunmaktır. Bu nedenle teorik anlamdaki zorunluluğun pratik anlamda yasaya dönüştüğünü söyleyebiliriz.

Bu bağlamda bir diğer husus yasanın doğa yasasına paralel bir karşıtlık olarak düşünüldüğüdür. Yani Kant doğa yasalarıyla ilgisi olmayan ahlakın, özgürlüğün yasaları olarak tarif edilebileceğini düşünür. O halde ahlak yasası ile özgürlük arasında doğrudan bir bağlantı vardır. Nitekim Kant özgürlüğü ahlakın ratio essendi’si ahlak yasasını ise özgürlüğün **ratio cognescendi** ’si olarak tarif eder. Bunun anlamı özgürlüğün tam olarak bilincine ahlak yasası üzerinden varılabilmesidir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi özgürlük canımızın istediğini yapmadığımızda ortaya çıkan bir şeydir. Buna karşın Kant ahlak yasasına uymakla söz konusu özgürlüğün tam bir biçimde kullanıldığını düşünecektir.

Kant’ın ahlak yasasının üç tane olduğunu söyleyebiliriz. Aslında ilk iki tanesi açık bir biçimde belirtilirken üçüncüsü onun yazılarından çıkarılan bir yasadır. Bunları sırasıyla vererek açıklamamıza devam edelim:

1. Öyle eylemde bulun ki kendi öznel maksimin aynı zamanda evrensel bir ilke haline gelsin.

   Kant’ın burada insanın öznel olma durumunun aşılarak ahlakın evrensel olma durumuna kavuşulacağını belirlemeye çalıştığını söyleyebiliriz. Kant’a göre insanın ben-sevgisi ahlakın ardındaki niyetin her zaman bencilce ve bundan dolayı da kötü olmasına neden olur. Kant her insanda bulunan aklın eğer evrenselleştirmeye götürmeye durumu varsa bunun sonuna kadar kullanılmasının bir ödev olduğunu düşünür.

2. Eylemlerinde insanı asla bir araç kullanma ama her zaman amaç olarak kullan.

   Yukarıda Kant'ın insanın yeni bir insan tipi oluşturmaya çalıştığını belirtmiştik. Modernliğin insanı merkeze alması neticesinde burada da insanın amaç haline getirilmesini normal karşılamak gerekir. Bunun yanında belirttiğimiz bu durumun Kant'ın felsefesinin arkaplanına ilişkin olduğunu söyleyebiliriz. O halde bunun felsefi sisteminde nasıl bir anlamı olduğuna bakmamız gereklidir. Kant'a göre insanın kendisi kutsal değildir ama ondaki ahlak yasası kutsaldır. Kant ben sevgisine sahip olan insanın her zaman kendisini düşünmesinin önemine geçmesi gerektiğini düşünür. Bunun önemli ölçüde ilk ahlak yasasında sağlandığını söyleyebiliriz. Buna karşın ikinci ahlak yasasıyla ilkinde belirtilen soyut yasanın nasıl bir somut anlama kavuşacağını görebiliriz. O halde mesele insanın ahlak anlayışında diğer insanı unutmamasıdır. Burada önemli olan nokta insanın yaşamında diğer insanların kullanılmamasıdır.

3. Eylemlerin evrensel bir ahlaki cemiyetin inşa edilmesine yönelik olarak yerine getirilmesi gerekir.

   Kant insanın sosyal bir varlık olmasından hareketle onun eylemlerinin nihayetinde bir cemiyet inşasını da içermesi gerektiğini düşünür. Her bir insanın diğerini düşünmesi zorunlu olarak bir cemiyeti ifade eder. Zaten insan kendi ahlaki kimliğine ve akli yapısına bir cemiyet içinde ulaştığından bu son ahlaki ilkenin olmasını da beklemek normaldir.

Bölüm Özeti

Bu bölümde Kant'ın pratik akıl veya ahlak olarak kurduğu anlayışı göstermeye çalıştık. Özgürlük aklın kendisini pratik anlamda kullanma formunun olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bunun için numenal alan olarak özgürlüğün yasalarının olduğu bir ayrı alan kurulduğunu göstermeye çalıştık. Bir diğer önemli kavram olan ahlak yasasının özgürlükle beraber değerlendirilmesi

gerektiğini gösterdik. Bu anlamda ortaya çıkarılan yeni bir insan tipinin oluşturulmaya çalışıldığını ifade ettik.

8.1. Otonomi

Kant'ın felsefesinde özgürlük kavramı ahlakın bütün alanlarında farklı şekilde kendini açar diyebiliriz. Kant için ahlakın merkezindeki ahlak yasası kavramı dahi özgürlük bağlamında anlaşılması gereken bir kavramdır. Nitekim ahlak yasasını uygulama tarzı olarak karşımıza otonomi/özerklik kavramı çıkar. [24] Otonomi kavramı ahlak yasasına bağlanmanın ve onu uygulamanın özgürlüğü kaybetmeden olması için gereklidir. Şimdi bu işleyişi daha detaylı bir biçimde vermeye çalışalım.

Kant ahlak yasasına uymak ile **ahlak yasasından dolayı** eylemde bulunmak arasında fark görür. Bir insan ahlak yasasına uymakla ahlak yasasından dolayı eylemde bulunmamış olabilir. Örnek vermek gerekirse birisine yardım etmeyi iyi bir eylem olduğu için değil de başkasının ya da toplumun gözünde değerli hale gelmek için yerine getirmiş olabilir. Dıştan bakıldığında iyi bir eylem olsa da insanın buradaki niyeti ya da maksimi farklı olduğu için ahlakilik söz konusu olmaz. Kant insanın herhangi bir başka amaç gözetmeden eylemin kendisindeki değeri yani yasalılığı gözeterek eylemde bulunulmasını şart koşar. İşte bu şart doğrudan bizi otonomiye götürür.

Otonomi kelime anlamı itibariyle kendi kendine yasa koyma gücünü ifade eder. Kant için pratik akıl ahlak yasası anlamına geldiğinden burada kendi kendine koyulan yasa pratik aklın gereklerini yerine getirmekten farklı bir anlama gelmez. Buradaki kendi kendi yasa koyma özgürlüğün bir gereği olduğu gibi bu yasanın yasa olması da Kant için ona başka bir değer yüklememeyi şart koşar.

Böyle olunca bu yasanın gereklerini şundan dolayı da yaptım demek yanlış hale gelir.

Aklımızdaki bilinç ben kavramını vurguladığında felsefecilerin burada benliğin kendi kendine davranmasına imkan tanımasını çıkartmaları normaldir. Bir diğer deyişle benlik eğer bir fark etme becerisi olarak ortaya çıkıyorsa aklın kendiliğinden hareket etmesini doğal karşılamak gereklidir. Dolayısıyla Kant için özerk ya da otonom bir işleyiş aklın kendi yapısına uyulması anlamına gelmektedir.

Otonomi kavramı Kant'ın felsefesinde devamlı olarak karşımıza çıkar. Bunun nedeni bu kavramın ahlak yasası ile özgürlük gibi kavramlarla doğrudan ilişki içersinde olmasıdır. Örnek vermek gerekirse, otonomi kavramının özgürlükle ilişkisi eylemin ahlak yasasından dolayı yapılması gibi oldukça önemli olan bir ilkeyi oluşturur. Bir diğer açıdan saygı gibi bir diğer önemli kavram da tam olarak ahlak yasasından dolayı eylemde bulunmayla ilgili olarak anlaşılması gereken bir kavramdır. Saygı ancak ahlak yasasından dolayı eylemde bulunmayı şart koşar.

Aynı zamanda otonomi kavramı özgürlük kavramının dönüştürülmesini ifade eder. Çünkü otonomi kavramıyla beraber özgürlüğün nasıl kullanılacağı da belirlenmiş olur. Özgürlük kavramı insanın istediğini yapması değil, akıldaki yasalılık çerçevesinde istenilmesi gerekeni yapması anlamına gelmektedir. Bunun için potansiyel halde insanda bulunan özgürlük kavramının ahlak yasası altında dönüşümü karşımıza otonomiyi çıkarır. Otonom bir insan ahlak yasasını kendi kararı ve bilinçliliği çerçevesinde yerine getirmiş kişiyi ifade eder.

8.2. Heteronomi

Aslında otonomi kavramın tam tersi olarak düşünülmesi gereken bir kavramdır heteronomi. İnsanın daha çok eylemlerinde heteronomiye göre davranması nedeniyle burada ayrı bir başlık altında belirtme ihtiyacı hissettik. Şimdi bu ahlaki ama aynı zamanda eksik olan eylem biçimini örneklerle açıklamaya çalışalım.

Bir işadamı düşünelim. Bu işadamı öğrencilere burs verirken iyi bir eylemde bulunmaktadır. Buna karşın onun asıl amacı iyilikte bulunmaktan ziyade zenginliğini tanınmasıyla pekiştirmek olsun. Bu durumda zengin adamımız ahlak yasasına uygun bir işi yapar ama ahlak yasasından dolayı yapmış olmaz. Şimdi buradaki sıkıntı insanların ahlak yasası dışında eylemde bulundukları çeşitli niyetlere sahip oldukları için ahlakın evrenselleştirilebilir bir formdan uzaklaşmasıdır. Bu durumda ahlakın akılsal bir yapıdan farklı olarak ele alınması gerekecektir. Hâlbuki Kant için akıl bütün insanlarda ortak olan bir yeti olması nedeniyle mutlaka evrensellikle sonuçlanmak zorundadır.

İnsanların yasaya yasadan dolayı uymaları Kant için kolay bir teklif olarak ortaya konulmaz. Aşağıda ödev ve saygı kavramlarında bunu daha detaylı bir biçimde vereceğiz. Buna karşın tam olarak insan için heteronomi ahlakın bütünüyle ortadan kaldırılmasına çok çabuk dönüştüğünden oldukça dikkat edilmesi gereken doğal bir tehlike arz etmektedir.

Kant'ın felsefesinde heteronomi tanımı itibariyla kısa olsa da kapsam olarak oldukça geniştir. Bir diğer deyişle, otonom olması gereken açısından bir yere sahipken heteronomi olanı göstermesi açısından bir yere sahiptir. Dolayısıyla insanlık tarihinde insanların heteronom davrandıklarını söylemek yanlış olmaz.

Heteronomi ile temel sıkıntı insanların ben –sevigisinden hareket etmeleriyle ilgilidir. **Ben-sevgisi** temel bir insani durum olarak kabul edilmelidir. Buna karşın buradaki insani durum aklın işin içinde olmadığı bir haldir. Yani insanın içgüdüleriyle, doğal olarak içinde olduğu bir durumu aşması gerekmektedir. Onun akıllı varlık olması bu çerçevede anlaşılması gereken bir durumdur.

Bölüm Özeti

Bu bölümde Kant’ın ahlaklılık yapısında temel rol oynayan iki kavram olan otonomi ve onun karşıtı olan heteronomiye baktık. Otonomi insanın kendi aklına uymasıdır. Bu aklın evrensel olması nedeniyle öznelliği ifade etmediğini göstermeye çalıştık. Otonomluk ahlak yasasını fark etmenin yanında bu yasaya sadece yasa olarak bağlı kalmayı bireye; pratik akla sahip kişiye özellikle belirtir; emreder. Bunun sonucunda ahlak kişi kendisini otonom bir insan yani ahlaki bir insan haline getirmeyi başarır.

9. PRATİK AKLIN İŞLEYİŞİ

Giriş

Bu bölümde pratik aklın en önemli kavramlarını görmeye devam edeceğiz. Ahlak yasası ve özgürlük gibi kavramlar ahlakın temelini oluştururlar. Bunun yanında gerek saygı gerekse ödev kavramları insanın temele aldığı yukarıdaki kavramların sağlam bir biçimde zeminde tutulmasını daha doğrusu temelin asla değişmemesini sağlarlar. Bu nedenle konumuzun başlığını pratik aklın işleyişi olarak belirlemeyi uygun bulduk. Aşağıdaki kavramların Kant tarafından belirlenen bir diğer yapısal özelliğine de dikkat etmek gerekir. Ödev kavramı dinden tevarüs edilen bir kavramken saygı da akılsal bir duygu kavramı olarak Kant tarafından kendi ahlak anlayışına sokulur. Kant’ın bunları dinsel oldukları

için değil, dinin içindeki ahlakilik olduğu için kullandığını söylemek mümkündür.

9.1. Saygı

Genel olarak duygular Kant gibi akıl filozofu için olumsuz olarak nitelendirilirler. Bunun nedeni duyguların empirik belirsizliğidir. Kant ahlaki anlamdaki empirik belirsizliğin nedenini iki kavrama dayandırır: **Haz ve mutluluk.** Bunların temelinde yer alan kavram ise **ben-sevgisidir.** Çünkü ben-sevgisi hem hazzı hem de mutluluğun kaynağıdır. Bir diğer deyişle, hazzı ve mutluluğu tadacak olan insanın kendi ben sevgisi, onu doyurmak isteğidir. Buradaki sıkıntı hepimizin tahmin edeceği gibi benliğimizin bencilce davranmaya olan doğal meylidir. Kant'ın bu meyli doğal bulmasına ragmen doğru bulmadığını belirtmemiz gerekir. İşte doğallığın üstüne yerleştirilmesi gereken norm yani kurallılık Kant için pratik aklı ifade eder.

O halde Kant'ın katı bir rasyonellikle insanın bu haz ve mutluluk kaygısına set çekmesi gerekecektir. Saygı kavramı burada insanın içinde bulunduğu durumu analiz etmesi açısından önem arz eder. Saygı kavramı doğru bir biçimde ahlaka bağlanılıp bağlanılmadığı noktasında bir ölçüt olarak görülebilir. Örnek vermek gerekirse saygı duyduğumuz eğer ahlakın yukarıda bahsettiğimiz yapısı ve ilkeleri oluyorsa o zaman ahlaklılığımızın değerinden bir şey kaybetmediğini söyleyebiliriz. İsterseniz saygı kavramının bu işlevini daha iyi anlamak için hayatımızda neye saygı duyduğumuzu ve saygı duyarken ne olduğunu analiz edelim.

Saygı duyduğumuz bir nesne ya da bir kişi olabilir. Diyelim ki bayrağa saygı duyuyoruz. Bayrak bir ülkenin bütün değerlerini temsil ettiği için kendisinden dolayı saygıyı hak eder. Bunun anlamı bayraktan bir şey beklenmemesidir. Aksine bayrak için canımızın verilmesini bile göze alabiliriz. Bunu yaparken de

herhangi bir biçimde yüce bir davranış olarak değil, tam olarak bütün herkesin bunu yapması gerektiğini düşünürüz. İşte bu şekilde bir belirlenim ne bir haz ne de mutluluk kaygısı taşımaz. Aşağıda bunun değişik biçimlerde haz ve mutlulukla bağlantılı olabileceğini göstereceğiz. Buna karşın gerek haz gerekse mutluluk olmadan bayrak gibi nesnelerle kurduğumuz ilişkinin ahlaki olduğunu saygı duygusunun olmasından hareketle görebiliriz.

Aynı duygu durumunu insanın insana karşı duyması gerektiğini biliyoruz. Hatırlarsanız Kant'ın ahlaki ilkelerinden ikincisi insanın asla araç değil, ama her zaman amaç olarak görülmesiydi. Bunun nedeni insanın kendisi değil, ama onda bulunan ahlak yasasından dolayıydı. Bunun için Kant'ın saygısının asıl fonksiyonu insanın insanla kurduğu ilişkinin sağlıklı bir biçimde sağlanmasıdır. Aslında Kant bu saygıyı birbirlerine karşı gösteren insanların oluşturduğu bir toplumun etik olacağını düşünür. Bu da saygının öneminin daha da artmasına neden olur.

Peki kişinin kendisine saygı duyması söz konusu olabilir mi? Kant bu saygının bir kibir haline dönüşmemesi kaydıyla önemli olduğunu muhtemelen düşünür. Kendi benliğini mutluluk için değil de ahlak yasası açısından değerlendiren insanın yüceliği noktasında Kant herhangi bir tereddüt içinde değildir. Nitekim ona gore dünyada ve hatta dünya dışında dahi iyi iradeyi taşıyan varlıktan daha değerli bir şey olamaz.

9.2. Ödev

Ödev kavramı Kant'ın felsefesinde merkezi kavram olmasına karşın en fazla eleştirilen kavramların başında gelir. Aslında bu eleştiriler Kant'ın ahlak felsefesinin yanlış olmasını değil, katı olmasına yöneliktir. Bu açıdan bakıldığında ödev kavramı Kant'ın kurduğu ahlak sisteminin doğru olduğunun bir delili olarak görülebilir.

Ödevin yukarıda girişte dinden tevarüs edilen bir kavram olmasından bahsettik. Aslında insanlar bir çok ahlaki kavramları dinlerden almak daha doğrusu öğrenmek durumundadırlar zaten. İleride göreceğimiz gibi Kant dahi dinin bu tarihi işlevini kabul eder. Bunun yanında ödev kavramı Kant için insanın kendi içindeki özerkliğini yani otonomluğunu pekiştirecek şekilde bir rol üstlenir. Onun din anlayışında önemli olan yaklaşım **piyetizmdir.** Gerçi Kant'ın piyetist olmadığı iddia edilebilir. Buna karşın piyetizmin disiplinli ve sade din anlayışı Kant'ın görev kavramına çok iyi bir zemin hazırlar.

Ödev kavramının bizlere neyi çağrıştırdığı üzerinden hareket etmekte fayda vardır. Burada özellikle dikkat edilmesi gereken nokta saygı ve ödev kavramlarının birbirlerini destekler biçimde ahlaklılığın işleyişini sağlamalarıdır. Ahlak yasasına göre eylemde bulunmak ödev gereği bir eylemde bulunmanın şartıdır. Ödevin uygulanmasının gereği ahlaki yasanın başka hiçbir şarta dayanmadan kendisini iyi olarak kurmasıdır. Böylece ahlaklılık hiçbirimiz için başka bir amaç gözetilmeden yapılması gereken hatta zorunlu olan bir ödevmiş gibi görülmeye başlanır.

Kant'ın ödev kavramında geliştirmek istediği varlık insanın kendisidir. Bu cümlemizden haraketle Kant'ın insanı geliştirmesinin ahlakın yapısına aykırı olduğu gibi bir sonuç çıkmasın. Kant insan için ahlaklılığın en gerekli hususiyet olduğunu söylerken bunun herhangi bir amaç için yapılmaması gerektiğini özellikle belirtir. Onun belirtmeye çalıştığı asıl nokta ahlaklı olmaya amaç gözetmeden yaklaşan doğru insanın kendisinin parlayan bir değer haline geleceğidir.

Günlük yaşantımızda gerek kendimizi gerekse başkalarını bu yaklaşım üzerinden değerlendiririz. Örnek vermek gerekirse, bizim herhangi birisine karşılık beklemeden yardım etmemizin bizde oluşturduğu gurur bizi huzurlu ve mutlu kılar. Yine bize bir beklenti içinde olmadan yardım eden kimsenin değeri de gözümüzde büyür. Bu açıdan bakıldığında ödev kavramı kişinin kendisini değerli kılması için gerekli olan bir kavramdır.

Ödev kavramı yasaya saygının bilincidir. Yasaya saygı duymak gerektiğini yukarıda belirtmiştik. Yasaya saygı duyulması sonucunda ortaya çıkan kavram ödevdir. Daha doğru bir biçimde ifade etmek istersek ahlaki bir eylemi yasa gereği yerine getirirken yaşadığımız saygı hissi bizim eylemimizi ödev duygusu ve düşüncesi içinde yerine getirmemizi sağlar. Burada hem ödev hem de saygı bir düşünce formatında duygu olarak karşımıza çıkar. Bunun için yukarda belirttiğimiz gibi saygı ile ödev birbirlerini destekleyen birbirlerinin yerine geçen kavramlardır.

Bölüm Özeti

Bu bölümde Kant'ın ahlak anlayışının işleyişinde iki temel kavram olan ödev ve saygıdan bahsettik. Bu kavramların dinden tevarüs edilen kavramlar olduğunu kısaca belirtmeye çalıştık. Bu kavramların birbirlerini desteklediklerini göstermeye çalışırken her ikisinin de konu edindiği nesneyle kurduğu ilişkinin farklılığına işaret etmeye çalıştık. Bu açıdan bakıldığında saygı ve ödev kavramları ahlak yasasını uygulanmasının belirli bir biçim içerisinde olmasını sağlarlar. Bu biçimsellik Kant'ın ahlak felsefesi sonucunda değerli bir varlık olarak insanın inşasının sağlanmasına yol açar.

10. EN YÜKSEK İYİ

10.1. Mutluluk

Mutluluk kavramı ahlakın başından beri dert edindiği bir kavramdır. Daha doğrusu ahlakla ilişkisinin bir biçimde kurmak isteyen filozofların dert edindiği bir kavramdır mutluluk. Bunun nedeni mutluluğun doğal olması açısından insanın her zaman istediği ama hiçbir zaman da tam olarak elde edemediği bir yapı arz etmesiyle ilgilidir. Bunların yanında mutluluk ahlakın normatif tarafına özellikle karşı olan bir niteliğe sahip gibidir. Yani mutlu olan insanların bunu elde etme biçimi bazı ahlaki kurallara rağmen yapılan bir şeymiş gibi durur.

O halde karşımızda hem mutlu olmanın hem de erdemli olmanın gerekli olduğu bir yapının oluşturulması gibi zor bir iş durmaktadır. Kant bu işin en yüksek iyi kavramıyla tanımlanmasını ister. Bir diğer deyişle, **en yüksek iyi** kavramı gerçekleştirilmesi gereken bir ideal olarak pratik alanda karşımızda durur. Hatırlarsanız teorik akılda idealar deneyim dünyasında karşılığının olmaması nedeniyle sorunlu hale gelen aşkın kavramlardı. Şimdi alanımızı pratik alan veya numenal alan olduğundan Kant'a göre aşkınlık söz konusu olmaktan çıkar.

Kant'ın felsefesinde mutluluğa karşı olmak gibi bir şey söz konusu değildir. Daha çok karşı çıkılan mutluluğun ahlakın birinci ölçütü haline getirilmesidir. Eğer getirilirse sıkıntı olacak bir çok nokta çıkar. Bunların başında ahlakın heteronom hale getirilmesidir. Mutluluktan dolayı ahlakın yerine getirilmesi ahlaki eylemde evrenselleştirilebilir bir iyinin kendisi için yerine getirilebilir olmasının terk edilmesi anlamına gelir. Bir diğer deyişle, iyi başka bir amaç için yerine getirildiğinde evrensel olmaktan da çıkar. Böyle olduğundan ahlakın her akıl sahibi insana kendisini yasa formunda sunma imkanı ortadan kalkmış olur.

Evrenselliğin engellenmesi durumunda ahlakın ve onunla beraber değerlendirilmesi gereken iyinin bir rehber olma imkanından kendimizi mahrum bırakmış oluruz. Bunun anlamı herkesin istediğini yapabileceği bir kaotik yaşamın oluşmasıdır. En azından toplumsal yaşamın kurulması için böyle bir durumun yaratacağı sıkıntıyı dikkate almamız gereklidir. Bu olumsuzluklara

rağmen mutluluğun ahlaktan çıkarılmasını Kant teklif etmez. Nitekim Kant için ahlak mutluluğu elde etme teorisi değil, mutluluğa layık olma öğretisidir.

10.2. Erdem

Erdem antik anlayışta ahlaklılığın üst bir formu olarak anlaşılmıştır. Hâlbuki Kant için erdemlilik hayat boyu belirli biçimde yani ahlak yasası için davranmanın zorunluluğudur. Yukarıda bahsettiğimiz kavram olan ödev açısından değerlendirecek olursak hayat boyu insanın ahlaka göre yaşamasıdır erdemlilik. Bu açıdan bakılınca erdemlilik ahlaklılığın eşiti olarak görülmesi gereken normalliğe dönüşür. İnsanların ahlakı bir görev ya da ödev olarak görmelerini insanın insan olması için en birinci nitelik olarak gören bir bakış açısı vardır burada.

O halde Kant için antik anlayıştaki erdemlilik belirli üst eylemlerin ya da belirli sınıfların eylemlerinin değerlendirilmesi sonucunda ortaya çıkan bir şey değildir. Kant'ın kullandığı ve bizim de vurguladığımız pratik aklın akıl olmasının bir gereğidir. Bu akıl kendisine yasalar koyma yetisi olarak telakki edildiğinde bunu her akıl sahibi varlığın yapmasını beklemek de normal bir hale; yükümlülüğe dönüşür.

Kant için erdemliliğin bahsi geçen yükümlülüğü ahlak yasasından dolayıdır. Ahlak yasası bir yasa olarak insanın bilincine kendisini sunar. Buradaki bilinç yukarıda belirttiğimiz üzere aslında insanda saygı uyandırdığı gibi ödev düşüncesiyle eylemi yerine getirmemizi bize belirtir. Kant'ın burada dikkate sunduğu önemli bir husus vardır. Yasanın zorluğu yani uygulanmama durumu var mıdır? Kant "yapmalısın" şeklinde bir emrin zaten yapabilir olmayı içermesi gerektiğini düşünür. Bundan dolayı iyinin yapılması ile onun amaçlanan hedefi yerine getirecek şekilde sonuçlanması arasında bir fark gözetmek gerekir. Önemli olan evrensel bir biçimde eyleme niyet etmektir. Bu iyiliğin

gerçekleşmesi ayrı bir varlığın yani Tanrı'nın olmasını gerektirecektir ki bu diğer başlığımızın konusunu oluşturmaktadır.

10.3. Ahlaki Çatışkının Aşılması

Yukarıda kısaca bahsettiğimiz durumu burada detaylı bir biçimde açıklamaya çalışalım. İnsanın doğal olarak mutluluğa meyli olmasına rağmen pratik aklın ahlak yasası çerçevesinde kuralları koymasının gerekliliği bizde bir sıkıntıya sebep olur. Bunun en yüksek iyi bağlamında kısaca bir değerlendirmesini yapmıştık. Şimdi diyelim ki iyi eylemlerde bulunarak hayatımızı geçirmemize rağmen hak ettiğimizi düşündüğümüz mutluluktan uzak kalma durumuyla karşı karşıya kaldık. Böyle olduğu zaman bırakalım en yüksek iyiyi ahlaki anlamda bir **çatışkı** içine düşmüş oluruz.

İnsanın mutluluk beklentisiyle eyleme geçmesinin ahlaki olmadığını belirtmiştik. Buna karşın mutluluk amacında olmak ile mutluluk beklentisi içinde olmak ayrı hususlardır. İşte Kant bu mutluluk beklentisinden hareket edilmesi durumuda bir çatışkının olacağını belirtir. Bu durumda söz konusu çatışkının aşılması için ne yapılması gereklidir?

Kant bunun için her şeye gücün bir varlığın yani Tanrı'nın olması gerektiğini belirtir. Teorik bilgi alanında belirttiğimiz gibi Tanrı kavramı ıspata konu olamayacak aşkın bir idealdir. Pratik alanda ise bu aşkınlık insanın ihtiyacı nedeniyle değiştirilmek istenir. Çatışkıdaki mutluluk beklentisi ancak bu aşkın varlığın kudretiyle karşılanabilecek bir hal alır.

Şimdi Kant için buradaki ihtiyaç bir rasyonalite içerir. Yani insan rasyonelliği gereği erdemli olduğunda hak ettiğini düşündüğü bir mutluluk ihtiyacı içinde Tanrı'ya dayanma ihtiyacı hisseder. Bundan dolayı Tanrı'nın teorik olarak

bilinmesi gibi bir aşkınlıkla karşılaşacağımız bir durum söz konusu değildir. Daha çok söz konusu olan **her şeyi bilen, her şeye gücü yeten** gibi özelliklere sahip bir Tanrı'nın varsayılmasının zorunluluğudur. Bunun için Kant Tanrı'nın varsayılmasının zorunluluğu yoluyla Tanrı'nın postula edilebileceğini iddia eder. Bu teorik alanda kalkışılan ve Kant'ın çürütmeye çalıştığı geleneksel Tanrı kanıtlamalarından farklı bir yapı arz eder. Tekrar belirtmek gerekirse önemli olan nokta Tanrı'nın bilinmesi değil, O'nun yardımının talep edilmesidir. Bunun için her şeyi bilen bir Tanrı'dan bahsedilmesi insanın erdemliliğinin değerini bilmesi ve buna göre de gereken bir mutluluğu insane vereceği bir Tanrı'dır. Bunun yanında gereken mutluluğun verilmesi kudretle ilgili olduğundan Tanrı'nın mutlak kudretli olması O'nun nasıl yarattığı açısından değil daha çok insana yardım etmesi açısından anlam kazanır. Böylece Kant ahlak üzerinden kurulan Tanrı'nın teorik açıdan kurulan Tanrı'dan çok daha insan için canlı ve anlamlı olduğunu belirtir.

Bölüm Özeti

Bu bölümde ahlakı en yüksek iyi bağlamında Kant'ın bakış açısından göstermeye çalıştık. Aslında bu bakış açısında yani en yiksek iyi bağlamında ahlakı idealize etmek felsefecinin işidir. Dinlerin önemli bir kısmı bu en yüksek iyide hem iyinin hem demutluluğun kendi sistemlerinde olduğunu belirtir. Bizim Kant bağlamında göstermeye çalıştığımız husus önemli olan noktanın mutluluk değil, ama ahlaklılık olmasıdır. Kant'ın ahlakı merkeze alarak yaşanılan bir hayatın mutluluğa layık olduğu görüşünü burada aktarmaya çalıştık. Bu bağlamda Kant için din mutluluğa layık olma öğretisi olarak değerlendirilmelidir.

11. AHLAKİ YA DA AKILSAL DİN

Giriş

Bu bölümde Kant’ın ahlak ile din arasında nasıl bir ilişki kurduğu ilk olarak göstermeye çalışacağız. Daha sonra vahiy ve iman gibi din anlayışında önemli olan kavramlara bakacağız. Aslında Kant’ın ahlaki açıdan dini değerlendirmesi onun dini ahlaka indirgemesi şeklinde bir eleştiriye tabi tutulmuştur. Bu mesele tarihsel olarak da filozoflara yüklenen bir suçlama olmuştur. Sonuçta bu son eleştirinin de bir değerlendirilmesinin yapılarak okuyacağınız bölümün bir faydası olmasını umuyoruz.

11.1. Ahlak-Din İlişkisi

Ahlak-din ilişkisi bir bakıma tavuk mu yumurtadan çıktı yoksa yumurta mı tavuktan çıktı sorusuna benzer. Aslında tam olarak bir cevabın verilmesi mümkün olmayan soruların soru olmadığını görmek önemlidir. Bunun gibi bu mesele de ahlak ile din arasında bir yarışın olduğu ve nihai kararın yukarıdaki soru gibi sorulup cevaba göre bir değerlendirmenin yapılacağı anlamına gelir. Eğer din daha önceydi ve ahlak ondan neşet etti dersek dini ahlak karşısında aksi takdirde de ahlakı dinin önüne koymuş olacağız. Hâlbuki bu türden bir yaklaşım belirttiğimiz gibi doğru değildir. Önemli olan yaklaşım ikisi arasındaki ilişkinin nasıl kurulması gerektiğidir.

Kant’ın bu anlamda pratik akılda dinin nasıl bir önem arz ettiğini ilk planda belirttiğini söyleyebiliriz. Bir önceki bölümde en yüksek iyi bağlamında bir mutluluğun olması gerektiğini belirtmiştik. Aslında bunun bir mutluluk beklentisi olduğunu çünkü mutluluğun hiç bir zaman bir amaç olarak ortaya

konulmaması gerektiğini göstermiştik. Mutluluk beklentisi Kant için dinlerde de oldukça önemli olan farklı bir kavrama götürür bizleri: **Umut.** Dikkat ederseniz u-mut ile mut-luluk aynı köke sahiptir. O halde mutluluk isteğimizin umut etmeyle ilgisi olduğu açıktır. Kant ahlaklı olan kişinin mutluluk bekletisinin dinin içinde umuta dönüştüğünü belirtir. Din bu haliyle ahlaklılığı öğretmez. Buna karşın din ahlaklı olan bireyin ağır bir yük olan ödevden dolayı ve ödeve uygun yaşamayı **kaldırabilir** hale getirebilir. Elbette buradaki dinin özellikle Tanrı'yı özne olarak taşıması gerektiği açıktır.

Yukarıdaki meseleye ilişkin olarak genel bir cevap verilmesi gerekirse dinlerin insanlara ahlakı öğrettiği aşikardır. Ama bu neyin ahlaki olduğu noktasında bir arayışın olmasını engellemez. Bir çok din olabilir ve bunların benzer ahlaki ölçütleri ve değerleri olmasına rağmen benzemeyen kısımları da olabilir. Bunun için dinlerin tarihselliği ve çeşitliliği Kant gibi evrenselci bir filozof için sıkıntı teşkil eder. Nitekim Kant eğer Tanrı birse O'nun emirlerinin de bir olması gerektiğini belirtir. Bunun için çok olan dinler değil, inançlardır. Kant'ın ahlaklılığı evrensel kılıp daha sonra dine geçişinin umut etmeyle ilgili olması evrensellik sorununu önemli ölçüde halleder gibidir. Buna karşın Kant'ın din deyince aklına yeryüzündeki inanç biçimlerini getirdiğini unutmamak gerekir. Sonuçta Kant için hıristiyanlık da bir inançtır. Diğer inançlardan farklı olarak **Kant hıristiyanlığın akıl dinine en uygun bir inanç** olduğunu düşünür.

11.2. Vahiy

Kant'ın teorik anlamda sınırları belirlediği Tanrı anlayışının bir yansımasını vahiy yaklaşımında bulabiliriz. İlkönce şunu belirtmek gerekir: Hıristiyanlıkta İslam'da olduğu biçimiyle bir vahiy söz konusu olmamıştır. Hz. İsa'nın başından geçenler daha sonra havarilerin ilhamı ve hatta kutsal olmaktan öte ilahi bir şahsiyet olan Papa bile bugün vahiy alabilir. Dolayısıyla vahiy anlayışının eleştirilebilir olmasını beklemek batı düşüncesi için daha mümkündür.

Tekrar konumuza dönecek olursak, Kant'a göre aşkın bir varlık olarak Tanrı'nın bizimle aracılarla da olsa konuşması, O'nun sesinin herhangi bir insanda duyulması mümkün değildir. Bunun için insandaki ahlak yasasının Tanrı'nın emirleri yerine geçmesi önemlidir. Nitekim Kant için din, ahlak yasasının emirlerinin Tanrı'nın emirleriymiş gibi düşünülmesidir. O halde vahyin işlevi ne olacaktır? Vahiy Kant için insanları ahlaklılığa götüren yolda daha basit düzeyde yapılan araçsal bir öğreti olarak görülebilir. Yani aslında ahlakın evrensel değerlerinin, dinin vahiyleri aracılığıyla ortaya konulmasının faydası vardır. Dolayısıyla vahyin ve kutsal kitabın özünü ahlaki bir değer oluşturmak durumundadır.

Ahlaki değer açısından bakıldığında vahyin anlaşılması tarihsel bir perspektif içinde değerlendirme yapmayı gerekli kılar. Böylece geçmişte olan olayların bugüne aktarılması için ahlaki açıdan kurulmuş bir zeminin olması gereklidir. Bunun yanında şu soru sorulabilir: Acaba ahlaki açıdan değerlendirme imkânı bulunmayan hususlar varsa bunların dinden atılması mı gerekecektir? Mesela Kant Hz. İbrahim'den Cebrail aracılığıyla oğlunu kurban etmesini Tanrı'nın istemesi mümkün değildir. Kant'ın Tanrı'nın böyle bir şey istemeyeceğini belirtmesi ahlak yasasına dayanmasıyla ilgilidir. Yani Kant oğlunu kurban etmen gibi bir eylemin ahlaken yasak olmasının Tanrı'yı da bağlaması gerektiğinden hareket eder. Elbette Kant burada Tanrı'nın mükemmel olması nedeniyle böyle bir istemeyeceğini bunun yerine Hz. İbrahim'i kötü bir meleğin kandırdığını iddia eder. Bu konuya ilişkin eleştiriyi sonuç kısmında ele alacağımızdan şimdilik kapatıyoruz.

11.3. İman

İman ile vahiy arasında özellikle İbrahimi dinlerde doğrudan bir ilişki olduğunu unutmamak gerekir. Yani Tanrı'nın varlığından ziyade O'nun vahiyle getirdiğine inanma anlamında iman vahyi zorunlu olarak içerir. Bunun yanında imanın

Tanrı’ya kendini adama anlamı çerçevesinde ilerlemesi gerekmektedir. Kant bağlamında soracağımız soru ahlaki bir yaşamanın kendini Tanrı’ya adama olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğidir. Kant’ın otonomi kavramı çerçevesinde ahlaki bir eylemin Tanrı da dâhil olmak üzere herhangi bir şey için yerine getirilmesi doğru değildir. Bu durum ahlakın oldukça önemli bir kavramı olan **özerkliğe** aykırıdır. Bunun için yukarıdaki sorumuza muhtemelen, Tanrı’dan dolayı yerine getirmek anlamında bir imanın sakıncalı olacağı şeklinde bir cevap vermemiz gerekecek. Bunun yanında Tanr’nın gözetilerek ya da O’nun gözetlemesi altında eylemde bulunma bilinci olarak kabul edilen bir Tanrı imanının Kant tarafından da kabul edileceğini söyleyebiliriz.

11.4. Kilise ve Etik Cemiyet

Kant’ın kilise yaklaşımı belki de onun din yaklaşımında en eleştirel olduğu kısımdır. Bunun nedenini Kant’ın dine ve özelde kiliseye karşı duyduğu husumetle açıklamak yanlış olur. Kant’ın dini ayinlere katılmadığı, dolayısıyla kiliseye gitmediği bilinir. Buna karşın Kant bunların ikisine de yani ne dine ne de kiliseye düşman hatta karşı olduğunu söylemek doğru değildir. Kant’ın kendi felsefesinden hareketle otoriter bir yapı arz eden kilise anlayışına eleştirel olduğunu söyleyebiliriz en fazla.

Eleştirel olmak kendi aklını kullanarak hareket etmek anlamına gelir. Otonomi sadece insanın kendi aklına özgürlük kavramı neticesinde bağlanmayı ifade eder. O halde kilisenin öğretmesiyle devamlı hareket eden bir birey tipi Kant için teklif edilemez. Buna karşın kilise kendi öğretileri üzerinden anlaşılması gereken bir dinin doğru olduğunu iddia eder. Böylece aklın ve özellikle modern aklın yolunun kilisenin yolundan farklı olma durumu oldukça artar. Kant bu gerilimde elbette akıl tarafında olacaktır. Nitekim aydınlanma çağının akıl çağı olması sadece Kant oluşan bir tarafında değil Kant’ın da olduğu bir taraftar grubuna işaret etmektedir.

Aslında bakılırsa Kant kiliseyi etik bir cemiyet inşası için önemli görür. Kilise insanın içselleştirdiği bir otoriteyi ahlaki bağlamda yaparsa doğru bir sosyal kurum olabilir. Bunun için kilisenin kutsallığı aşkınlık ve saygın, değişmez ve mutlak bir otoriteye götürecekse Kant tarafından kabul edilemez. Daha çok Kant kilisenin insandaki ahlaki potansiyeli aktüel hale getirmekle yükümlü olduğunu düşünür. Nitekim Kant için önemli olan görünür kilise değil **görünmez kilise** olmasıdır. Çünkü kilise de dahil olmak üzere bütün otoritelerin kendisine devamlı bağlı olan bireyler yetiştirmek yerine giderek kendisi dahil olmak üzere bütün otorilerden bağımsız hareket edebilecek bağımsız; özerk bireyler yetiştirmek önemlidir. Kilise bu mütevazilik üzerine kendisini kurumsallaştırmalıdır.

Bölüm Özeti

Bu bölümde Kant'ın ahlak-din ilişkisini nasıl kurduğunu göstermeye çalıştık. Kant için ahlaklılıktan sonra dine geçilmesi gerekir. Bu ilişkinin sıralaması çok önemlidir. Çünkü eğer dinden hareketle ahlaka geçilirse Kant için sorunlu bir ilişki inşa edilme tehlikesi vardır. Çünkü dinler genel olarak ahlakı değil mutluluğu dikkate almayı tavsiye ederler Kant'a göre. Göstermeye çalıştığımız bir diğer husus Kant için akıl dininin tek olduğudur. Bu da ahlaktan başlayıp dine geçmekle sağlanır. Ahlak dine umut edilmesi açısından bağlanma ihtiyacı duyar. Bunun yanında gerek vahyin gerekse imanın Kant için neden ahlaki temelli olması gerektiğini vurguadık. Kant için vahiy tarihseldir ve ahlaki anlamla her zaman yorumlanmalıdır.

12. KANT VE YARGIGÜCÜ

Giriş

Bu bölümde Kant'ın son eleştirisi olan yargıgücünün eleştirilişine geçeceğiz. Kant'ın felsefesindeki üçünü ve son ayağın bu eleştiri olduğu genel olarak kabul edilir. Aslında Kant Saf Aklın Eleştirisi'nde felsefesinin genel olarak hatlarını belirtmiştir. Bu hatlar içinde Pratik Akıl Eleştirisi söz konusuyken yargıgücünün eleştirilmesi belirtilmemiştir. Bu nedenle sözkonusu eleştiriyi Kant'ın genel yaklaşımının içinde ayrı bir yere koyabiliriz. Aşağıda bu bağlamda güzel, yüce ve gaye kavramlarının analizi yapılacaktır.

12.1. Son Eleştirinin Anlamı

Girişte belirttiğimiz hususu burada daha iyi açıklamaya çalışalım. Bunu yapmak için de şu soruyu soralım: Kant neden felsefesinin genel hatlarını belirlemesine rağmen üçüncü eleştiriyi yazmıştır? Bunun nedeni tam olarak teorik ve pratik bilginin dışında farklı bir düşünme biçiminin eleştiriyi hak etmesidir. Genel olarak deneyimsel ve bilimsel bilginin elde edilişinde evrenselin altına tikel olan yerleştirilerek bilgi oluşturulur. Daha iyi açıklamak gerekirse, bir yargı içindeki evrensel bir kavramın altına tikel bir nesne eklendiğinde o nesne hakkında bir yargıda bulunulmuş olunur. Bu yargı o nesneyi bilmenin imkanıdır. Kant'a göre tam olarak bunun tersi olan bir düşünme biçimi; yargı biçimi daha vardır. O da **tikelin altına evrenselin** yerleştirilmesiyle meydana gelen Kant'ın **reflektif düşünme** olarak adlandırdığı biçimdir.

Güzel yargısını bir nesneden hareketle veriyor olmak onun evrensellik biçimini de değiştirecektir. Aynı biçimde burada zihinsel melekelerin de değişmesi söz

konusu olacaktır. Bu değişimler daha sonra da göreceğimiz gibi kendisini belirli türden akla mahkum hisseden Alman düşüncesine oldukça anlamlı gelecektir.

Aşağıdaki kavramları yani güzeli, yüceyi ve gayeyi incelerken yukarıda belirttiğimiz iki husus çerçevesinde anlamlandırmanın yapılması oldukça önemlidir. Toparlayıp tekrar belirtecek olursak önemli olan nokta farklı bir yargılama biçiminin olması ve zihni melekelerimizin burada kendisini farklı bir şekilde özgürleştiriyor olmasıdır.

12.2. Güzel Kavramı

Nasıl teorik akılda bir açıdan temelde duyumlama varsa yargıgücünün söz konusu olduğu akılda da temelde haz vardır. Hazla beraber insanda uyanan duyunun duygu olarak değerlendirilmesi gerekir. İşte tam olarak buna **hoşlanma** deriz.

O halde insanda meydana gelen hoşlanma temelde haz ve hazsızlık(acı) durumuyla ilgilidir. Kant nasıl teorik akılda duyuyu bilgi olarak görmüyorsa aynı şekilde hoşlanmayı da güzel olarak görmez. Aynı paralelde gidecek olursak aslında güzel hoşlanmanın yargılanmış biçimidir. Yani güzel hoşlanma üzerine bir düşünce gibidir. Burada önemli olan nokta düşüncenin evrensel olup olmadığıdır. Kant evrenselliğin farklı bir biçimde de olsa devam ettiğini iddia eder. Basit bir biçimde ifade etmek istersek güzel olduğunu düşündüğümüz bir nesneye ilişkin yargımızda bilgi olmasa da evrensellik beklentimizde herhangi bir azalma olmaz. O halde Kant neden bu durumda teorik akılda olduğu üzere güzeli sorunlu bir ideal; aşkın kavram olarak nitelendirmemiştir? Bunun nedeni Kant için aklın zaten öznel olduğu ama bu öznelliğin bilgi verme iddiasında olmadığı için sorunlu olarak nitelendirmenin de pek gerekli olmadığıdır. Bir diğer deyişle, Kant aklın bilgi olmadığını bildiği halde güzel yargısında

bulunduğunda evrensellik iddiası içinde olmasını olumlu olarak değerlendirir. İsterseniz bu durumu örneklendirerek açıklamaya çalışalım.

Mesela güzel bir çiçek yani kırmızı bir gül görelim ve onun için yanımızdaki kişiye “gül güzel bir çiçektir.” şeklinde yargıda bulunalım. Bu durumda yaptığımız sadece kendimizin çiçekten hoşlandığımızı belirtmek değil, bu hoşlanmamızın yanımızdaki kişi tarafından da tasdik edilmesini haklı olarak beklemektir. Yani onun onaylaması ona zorunlu olarak katılması anlamındadır. Böylece burada sadece bir kişiye değil, herkese yapma durumunun olduğunu fark edebiliriz. İşte Kant bu türden bir evrenselliğin güzel kavramına ilişkin olarak akılda olduğunu ortaya koymaya çalışır.

Dikkat ederseniz yargımızdaki nesnemiz ve ona ilişkin olarak ortaya koyduğumuz güzel nitelendirmemiz bir bilgi verme iddiasında olmadan evrensellik taşır. İşte Kant güzel yargısının nesnesinin de bağımsız olarak akli melekelerin özgürce uyumunu sağladığı için haz verdiğini belirtir. Güzel olana ilişkin olarak yargımızda ortaya çıkan evrensellik nesneye ait ya da nesneyle ilgili değil, kendi melekelerimizin ahenginin sağlanmasıyla ilgilidir.

12.3. Yüce Kavramı

Genel olarak bakıldığında yüce kavramı güzel kavramının tersi olarak Kant tarafından belirlenmeye çalışılır. Bunun için güzel **hazla** ilgiliyken yüce **hazsızlıkla** ilgilidir. Böylece güzelin **pozitif** yücenin ise **negatif** olduğu sonucuna varmamak gerekir. Kant hazsızlığı burada negatif değil de insan da olumlu bir şekilde korku ve saygıyla karışık bir duygu durumu olarak kabul eder. Bunun yanında Kant’ın bu negatifliğin akıl tarafından nasıl pozitif bir anlama dönüştüğünü ortaya koyması dikkat çekicidir.

Güzel kavramı nesnenin niteliğine ilişkin olarak yapılan yargılarda ortaya çıkarken yüce kavramı nesnenin niceliğine ilişkin olarak yapılan yargılarda ortaya çıkar. O halde yüce kavramı nicel anlamda gerçekten büyük olan nesnelerin mesela dağ, okyanuslarla ilgili olmak zorundadır. Bunun yanında insanlar tarafından yapılan belirli büyüklüğe sahip yapılar için de yüce kavramını kullanabiliriz. Mesela Süleymaniye Cami'si gibi.

Şimdi Kant için yüce kavramının negatifliği verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzerine korkunç nesnelere karşı değil bizde tevazu uyandıracak nesneler karşısındadır. Bunun için salt nicel bir büyüklüğe sahip olan bir nesneyi yüce olarak nitelendirerek haklı bir küçülme içine gireriz. Bu açıdan bakıldığında doğadaki bu nesnelerin sahibi karşısında duyulan tevazunun da bizi ahlaklılığa ve dine daha yakın kılma gibi bir fonksiyonu vardır.

12.4. Gaye Kavramı

Gayenin yukarıda ayrı başlıklarla belirttiğimiz her iki kavramı içine aldığını söyleyebiliriz. Çünkü doğanın güzellikleri içinde barındırması söz konusu olduğu gibi yüceliği de içinde barındırmasından rahatlıkla bahsedebiliriz. Bunun yanında gaye kavramının, ilk eleştiri bağlamında ele alınmasında fayda vardır. Kant'ın içinde bulunduğu modern dönemde bilimsel buluşlar oldukça etkiliydi. Doğanın mekanik bir biçimde ele alınmasıyla oldukça ilgili olan bu bilimsel buluşlar mekanik anlayışın bir biçimde doğru olduğu görüşünü yerleştirdi modern insanın bakış açısına. Zaten Kant'ın fenomenal dünyayı açıklamaya çalışırken mekanik nedenselliği doğrulayacak şekilde yaklaştığını biliyoruz. Bunun için modern dönem öncesinde gerek antik dönemde gerekse ortaçağda doğanın gayeselliği fikrinin bir biçimde kurtarılması gerekiyordu.

Kant’ın doğanın hem mekanik hem de gayesel yönden ele alınmasını sağlayacak bir anlayış geliştirmiş olduğunu söyleyebiliriz. Buna göre mekanik yönden ele alma nedenselliğin somut bir biçimde karşılık bulmasıyla sonuçlandığından nesneldir; yani bilgiyle sonuçlanır. Buna karşın doğanın gayesel yönden ele alınması bunların nihai nedenselliği ile ilgili olarak öznel olabilir. Ama bu öznellik bütün bilgimizin düzenlenmesi açısından da mekanik nedensellikle elde edilemeyen bir tamamlanmışlığı sağlar.

Doğanın gayeselliğinden hareketle bir Tanrı’nın varsayılmasının daha açık hale gelmesi söz konusu olmaktadır. Bu gayesellik insanda şükran duygusunu uyandırması açısından önem arz eder.

Böylece Kant doğadaki işleyişin bir gayeye uygun olarak açıklanmasının bilimselliği engellidiğini düşünür. Ama eğer bilimsel açıklama yapmadan bir nevi genel olarak bütün bilgimizin ve bakış açımızın tamamlanması açısından gayenin değerlendirilmesi söz konusu olacaksa bu durum oldukça faydalı da görülebilir.

Bölüm Özeti

Bu bölümde Kant’ın yargıgücünün eleştirisinde önemli birer kavramlar olan güzel ve yücenin analizini yapmaya çalıştık. Kant bu kavramların kullanımıyla aslında ahlaken bir yol açılıp açılamayacağını ortaya koymak istemiştir. Bunun yanında doğadaki amaçsallık ve yüce kavramının daha doğrusu duygu durumunun nasıl değerlendirilebileceğini göstermeye çalıştık.

13. KANT VE SONRASI

13.1. İdealizm

İdealizm eğer Kant sonrasında ele alınacaksa Alman idealizmi olarak kabul edilmelidir. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Öncelikle Alman düşüncesinde romantisizmin etkisidir. Bu düşünce akımı diğer iki düşünce yapısı olan Fransız ve İngiliz düşüncelerinden ayrılır. Nasıl Avrupa'da farklı aydınlanma biçimlerinden yani İngiliz, İskoç, Fransız Aydınlanması'ndan bahsediyorsak aynı biçimde Alman, İngiliz ve Fransız düşünce geleneğinden bahsetmek mümkündür.

Sadece bu hususu belirterek konumuza geri dönmemiz gerekir. Alman idealizminin kurucusu olarak nitelendirilen kişi Fichte'dir. Fichte'nin, Kant'ın Pratik Aklın Eleştirisi adlı eserini okuyunca bakış açısının değiştiğini belirtmesi ilginçtir. Çünkü bu açıdan bakıldığında idealizmin bir ahlak akımı olduğunu düşünebiliriz. Halbuki durum neredeyse tam tersidir. İdealizm rasyonalizmin daha radikal bir biçimi olarak kabul edilebilir.

Fichte'nin önemli bulduğu husus **özgürlük** kavramıdır. Bunun yanında aynı Kant'ta olduğu üzere özgürlük kavramı Ben kavramına arzulanan işlevselliği veren bir anlama sahipti. Hatırlarsanız özerklik ya da otonomi kavramı ben ile özgürlüğün birleşimiyle meydana gelen bir kişiliği ifade ediyordu. İdealizm bunun için özgürlükten ziyade bunun Ben kavramıyla ilgili olduğunu iddia ederek kendi felsefesini inşa etmeye çalışacaktır.

İdealizm öncelikle ben kavramına hem ontolojik hem de epistemolojik bir işlev vermeye çalışacaktır. Özne-nesne ilişkisini bu çalışma içinde ben ve ben-olmayana dönüştürerek ilk adımı atar Alman İdealizmi. Buna göre özne doğal olarak ben iken nesne de ben-olmayan şeklinde belirlenir.

Aslında fark edeceğiniz üzere modern düşünce Descartes'ın ben kavramını merkeze almasıyla başlar. Buna karşın Kant söz konusu beni Descartes'ı da eleştirerek daha sofistike hale getirir. Dolayısıyla gerek rasyonalizmin gerekse idealizmin benliği daha pekiştirici hale getirmesine şaşmamak gerekir.

Fichte'nin Alman İdealizminin kurucusu olsa da ilk aşaması olduğunu belirtmek gerekir. Daha sonra gelen diğer önemli kişi ise Schelling'tir. Schelling'te özellikle yukarıda bahsettiğimiz Romantisizmin etkilerini görmeye başlarız. Onun idealizminin beslendiği nokta daha ziyade tarih ve sanat olacaktır. Bunun yanında Alman İdealizmi denildiğinde akla gelen en önemli kişi Hegel'dir. Hegel, idealizmin gelişim sürecini belirtirken Fichte'yi öznel, Schelling'i nesnel, kendisini ise mutlak idealizmin temsilcisi olarak görür. Onun mutlak idealizminde sanatın, dinin, doğanın ve benin harmanlandığını görebiliriz.

Elbette bizim dikkat etmemiz gereken husus Kant'tan nasıl etkilendikleridir. Yukarıda kısaca bahsettik bundan. Ama özellikle Hegel'in Kant'tan etkilenmesi üzerinde biraz durmak gerekir. Hegel'in bir Kant takipçisi olmak yerine onu daha doğru yorumlayan bir filozof olma iddiasına sahip birisi olduğunu söylemek daha yerinde olur. Kant'ın antinomi ya da çatışkı olarak gördüğü aklın sorunlu kısımlarını Hegel diyalektik bir gelişim içinde anlamlı bulur. İkinci olarak İdealizm, Kant'ın ding an sich olarak nitelendiği kendinde şeylerin dahi kavramsallaştırma olması açısından kendinde şey olarak nitelendirilemeyeceğini belirtir. Bu açıdan bakıldığında önemli olan akılda bu negatif unsurların nasıl pozitif bir şekilde kullanılacağıdır.

13.2. Yeni - Kantçılık

Yeni-Kantçılık Kant'ı yorumlamada fazla ileri giden idealizm ve pozitivizm gibi ekollere karşı olarak ortaya çıkan bir akımdır. İdealizmin Kant'ın epistemolojik anlamda ortaya koyduklarının ötesine geçerek bütün alanlara kendi görüşlerini koymaları Yeni-Kantçılığın çıkmasında önemli olmuştur. Bir bakıma Kant'tan yanlış etkilenilmesini hatta Kant'ın yanlış yorumlanmasının yapılmasının tepkisidir Yeni-Kantçılık. Yeni-Kantçılık kendi içinde yeknesak bir yapı göstermez. Bu anlamda bu ekolün farklı okullar tarafından temsil edildiğini söyleyebiliriz. Bu okullar aşağıdaki gibidir:

1. Fizyolojik Okul (Helmholtz, Lange)

2. Heidelberg Okulu (Windelband, Rickert)

3. Magburg Okulu (Cohen, Natorp, Cassier)

4. Sosyolojik Yeni-Kantçılık (Georg Simmel)

5. Göttingen Okulu (Nelson)

Yeni-Kantçılık yukarıdaki okullara dikkat edildiğinde farklı sosyal bilimlerde kendisine yer bulmuştur. Örnek vermek gerekirse, Alman Sosyolojisinin kurucularından olan Georg Simmel'i düşünebiliriz.

Kant'ın bu derece farklı alanlarda kendisine yer bulması onun sadece epistemolojik anlamda görüşler beyan etmemesi ama aynı zamanda etikten siyasete kadat etkide bulunmasıyla ilgilidir. Aslında Kant'ın Eleştirileri kendi içinde bir bütün oluşturduğu için onun belirli bir eserinin etkisinin de oldukça fazla olduğunu söyleyebiliriz. Örnek vermek gerekirse Saf Aklın Eleştirisi sadece bilgi anlamında değil insanın gerçekliğe bakışının nasıl olduğu hakkında belirleyici olmuştur. Bu belirleyicilik de ister istemez etkilerini her düşünce alanında yaymıştır.

14. SONUÇ

Giriş

Kant'ın önemli bir filozof olmasının yanında modern dünyanın bir insanı olduğunu unutmamak gereklidir. Aşağıda modernizm bağlamında onun eleştirisi yapılacaktır. Burada dikkat etmemiz gereken bir iki hususdan bahsetmemiz gereklidir. Öncelikle Kant Newton bilimi ile Descartes felsefesinin sentezini ifade eder. Bu anlamıyla Ben kavramını Descartes'ten aldığı gibi fizik anlayışını da Newton'dan almıştır diyebiliriz.

Kant'ın bu bağlamda Cogito kavramını daha kullanışlı hale getirdiğini belirtmeliyiz. Bu kullanışlılık özellikle Newton'un bilim anlayışına uygun bir

biçimde metafiziğin meydana getirilmesidir. Bunun yanında Kant, Aydınlanma Döneminin bir insanı olarak da gelişen burjuvazinin öncülüğünü felsefede yapmıştır diyebiliriz. Özerklik kavramı bu anlamıyla bujuvazi sınıfı için kullanılmaya değer bir kavram olmuştur. Böylece bilimsel ve felsefi tarafların yanına bu ekonomik gerçekliği de koymak gereklidir.

Kant'a eleştirel bir biçimde yaklaşılması onun hatalarını açığa çıkarmaktan ziyade kendi kültür dünyamız içindeki yerini sorgulama bilincine sahip olmak açısından önemlidir. Bu açılardan hem bu büyük filozofu iyi kavramak hem de onu kendi dünyamız içinde yerli yerinde kullanmak temel amacımız olacaktır.

14.1. Kant ve Modernizm

Kant'ın modernizm ilgisinin yukarıda hem felsefi hem de bilimsel olarak nereye dayandığından bahsettik. Şimdi kısaca bunu açmaya çalışalım. Newton'un mutlak zaman ve mekân anlayışıyla şekillenen bir uzay görüşü vardı. Kant bunu kendi öznel epistemolojisi açısından yorumlayarak gerek zamanın gerekse mekânın insan zihninin bir ürünü olmasına çevirmiştir.

Öte yandan Descartes'ın düşünen ben anlayışını temsil eden cogitosu da bu öznel duruma destek olmuştur. İnsanın merkeze alınması olarak karşımıza çıkan bu yeni durum bu açıdan üç önemli kişinin bir ürünüdür diyebiliriz. Bunlar Descartes, Newton ve Kant'tır. Yeni bir devlet anlayışının ortaya koyulmasının yanında yeni bir din ve kilise anlayışının ortaya koyulmasına şaşırmamak gerekir bu açıdan. Nitekim Kant gerek devlet gerekse din açısından ortaya koyduklarıyla kendisinden önce gelen bu düşünürlerin görüşlerini yaymıştır diyebiliriz.

Bilimsel anlamda modern paradigmayı belirleyen bilim insanının **Isaac Newton** olduğunu yukarıda kısaca göstermeye çalıştık. Burada bu bilim insanının

görüşlerini konumuz açısından kısa bir biçimde belirtmemiz gerekir. Newton'un uzay ve zaman anlayışı mutlak bir yapıdadır. Yani sonu ve sınırı yoktur. Kant bu bilim anlayışının felsefi sonuçlarını bir başka Alman filozof olan Leibniz'den almıştır. Leibniz'e göre zaman ve mekân öznel bir bakış açısı veren formlardı. Buradan hareketle Kant kendi zaman ve mekân anlayışını şekillendirmiştir. Buna karşın Kant'ın asıl hesaplaşmak zorunda olduğu kişi Descartes'tır. Çünkü bu kişi modern paradigmanın en önemli kavramı olan cogito'yu belirlemiştir. Farklı şekillerde daha önce vurguladığımız üzere Kant bu cogito anlayışını tamamıyla kabul etmemesine karşın benliğin merkezde kalacak şekilde yorumlanmasına devam etmiştir. Kant'ın kendinde şey kavramı, bunun yanında ahlaki anlamda özerk bir benliğin inşası cogito'nun merkezde olmasının sonuçları ya da devamı olarak görülebilir.

Kant merkezde olan bir benliğin nesneleri bilme süreci içinde dönüştürdüğünü iddia eder. Böyle olduğunda yani nesneyi bilmek için kendimizden kavramları kattığımız takdirde aslında nesneyi kendisinde olduğu biçimde değil de bizdeki kavramlar çerçevesinde bilmiş oluyoruz. Bu açıdan bakıldığında Kant benliğin merkezde olmasının olumsuz bir sonucunu açığa çıkarmış olur. Buna karşın Kant pratik yani ahlaki anlamda özerk; otonom bireyi öne sürerek merkezde olan beni aktif hale getirmeye çalışmıştır. Bugünün dünyası bir takım eleştirilerde bulunmasına rağmen hem epistemolojik hem de pratik anlamda Kant'ın oluşturduğu paradigmanın dışına çıkabilmiş değildir. Bir diğer deyişle ne epistemik ne etik anlamında Kant'ın çerçevesini belirlediği durum aşılmış ya da belirgin bir biçimde değişmiş değildir.

14.2. Kant'ın Eleştirilmesi

Kant'ın felsefi anlayışının eleştirilmesi aynı onun adını verdiği yöntemin yani eleştirelliğin kullanılmasıyla yapılabilir. Burada amaçlanan bu felsefenin doğrularını yanlışlarından ayırmanın yanında kendi bakış açımız içine oturtmaya çalışmaktır.

Öncelikle Kant'ın sorunlu olarak gördüğü Descartes'ın ben anlayışını devam ettirmesini eleştirmeliyiz. Kant'ın sözkonusu ben anlayışının varlık anlayışında merkezde yer almasına karşı doğrudan bir eleştiri getirmediğini söylemeliyiz. Benlik merkezde olmaya meyillidir. Zaten ben kavramı böyle bir merkeziliği doğal olarak talep eden bir yapıya sahiptir. Sokrates'in kendini bil sözü tam olarak böyle bir merkeziliğe karşı getirilmiş bir tepki olduğu için ahlaki anlamda değerlendirilmesi gereken bir içeriği ve hatta uyarıya sahiptir. Buna karşın Kant'ın eleştirel felsefesinden beklenen tam olarak böyle bir özeleştiri iken bunu görmüyoruz. Çünkü Kant bu eleştirel yaklaşımı teorik yani bilmek açısından yapmıştır. Nitekim Kant eylem yani pratik açıdan aynı sınırlamaya karşı olduğunu sepera aude yani aklını kullan mottosuyla göstermiştir. 25

Bu anlamda Kant'ın teorik olarak aklı sınırlamasına karşı eleştiri getirmek yerine pratik aklına karşı eleştiri getirmek daha uygun olacaktır. Aslında daha önce belirttiğimiz gibi burjuvajinin ele geçirdiği ve ekonomik anlamda etkin olan dünyada yeni bir paradigma ihtiyacı oluşmaktaydı. Kant akıl ve eylem gibi iki önemli kavramı bu paradigmanın gerektirdiği ölçüye soktuğunu söylemek yanlış olmaz. Nitekim özerklik kavramı bu dünyanın istediği bir birey tipidir. Örnek vermek gerekirse, aklın kendisini sınırlarması aslında Kant için doğanın bilinmemesi gibi bir sonuca yol açmaz. Daha çok Kant doğa denilen yasanın anlamagücünün saf kavramlarının, mesela nedensellik gibi, biçim vermesinde ortaya çıktığını iddia eder. Bir diğer deyişle, yasalılık olarak doğa, kaynağını anlamagücünün işleme biçiminden devşirir. Aklımızın yasa arayan kavramlarıyla varlığa belirli bir çerçeveden baktığında keşfettimiz şeye doğa adını veririz.

Bu bakış açısına paralel olarak modern dünya içinde doğal din, doğal hukuk doğal akıl gibi kavramlar bir anda kullanılır ya da inşa edilir olmuştur. Aslında bir yetinin ya da kavramın doğal halinin ya da kaynağının aranması bir hakikat arayışının doğal sonucuymuş gibi telakki edilebilir. Buna karşın bahsedilen doğallık aklın merkeze alınmasının yansımalarını öne sürmekten farklı bir şey değildir. Yukarıda doğa yasaları bağlamında buna bir örnek vermeye çalıştık. Şimdi özellikle ahlak alanındaki örneklere yoğunlaşmaya çalışalım.

Pratik anlamda aklın merkeze alınması kişinin kendisini eylemde bulunurken ahlak yasasından başka bir hiçbir şeyle denetlememesi daha doğrusu sınırlamaması anlamına gelmektedir. Aslına bakılırsa Kant'ın kullandığı ahlak yasası formülü tam olarak aklın merkeze alınması lehine çalışır. Bir diğer deyişle Kant, ahlak yasasını bireyin kendi otonomluğunu sağlaması için meşrulaştırıcı hatta zorunlu bir zemin olarak kullanır.

Bir diğer eleştiri getirilebilecek noktaysa din alanında karşımıza çıkar. Kant'ın dini ahlaka indirgemesi gibi bir eleştirinin yapılması tutarsız gibi gözükse de yanlış değildir. Tutarsız gibi gözükmesi dinin ahlakla olan ilişkisinin herhangi bir biçimde indirgemeci olarak nitelendirilmesiyle ilgilidir. Bir diğer deyişle, din ahlakı amaç edinir gerçekten de. Buna karşın, Kant'ın otonom bireyi merkeze alan ahlak anlayışında söz konusu ilişki bir indirgemecilik olarak görülür doğal olarak. Çünkü dinin merkezinde fail rolünde Tanrı varken Kant'ın ahlak anlayışıyla şekillenen din yaklaşımında birey vardır. Bu durum ister istemez din ile ahlak arasındaki ilişkinin yapısını bozmakta ve söz konusu ilişkiyi ahlakın lehine olan bir indirgemecilik haline dönüştürmektedir.

Tam da bu açıdan kendi kültürümüzde Kant'ın nasıl anlaşılması gerektiğine dikkat etmeliyiz. Öncelikle tavrımız Kant'ın her konuda doğruyu bulan bir üstakıl sahibi eleştiri ustası olduğu kabülünden sıyrılmak olmalıdır. Kant'ın büyüklüğünü doğru anlamak onun yazdıklarının bir dönemin düşüncesine ait olduğunu fark etmekle sağlanabilir. Bir diğer deyişle her büyüklük dönemiyle sınırlanmış ve biçimlenmiştir. Bu açıdan bakıldığında batı düşüncesinin modernizmle başlayan ve aydınlanmayla biçimlenen anlayışının kendi kültürümüz içinde yaşanmadığını görmemiz gerekir. Dolayısıyla dini, bireyi ve Tanrı'yı tanımlarken kalkış noktalarımızın daha basit bir biçimde ifade etmek istersek kaygılarımızın farklı olmasını doğal karşılamalıyız.

Buna karşı bu farkındalık Kant'ın anlayışını yani akıl eleştirisinin bireyin öenminin toptan reddedilmesi gibi yaklaşıma da yol açmamalıdır. Daha açıklayıcı olmak gerekirse dini güzel ahlakı tamamlamak olarak tanımlayan bir yaklaşımın bireyin ahlaklılığına önem veren bir dini sunması Kant'ın bakış

açısıyla oldukça uyuşur. Hatta Kant'ın yukarıda bahsettiğimizi bireyi merkeze alan yaklaşımını doğru bir şekle sokar. Bireye önem verirken onu merkeze almak gibi haksız ya da fazla bir yükten de kurtarmış olunur.

Sonuç olarak Kant'ın bir bütün olarak felsefesinin anlaşılmasının oldukça elzem olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu gerekliliğin onun felsefesinin toptancı bir şekilde doğru olduğu kabulüne dönüşmemesine dikkat edilmelidir. İşte Kant'ın batı düşüncesi içinde nasıl yansımaları olduğu üzerinden onun nasıl değerlendirildiğini de ölçebiliriz. Bugünün dünyasında felsefenin yeri kendisine antik dünya içindeki anlamı göstererek yer bulmaya çalışmaktadır. Yani antik Yunan'daki felsefenin değerinden kendisine pay çıkartarak paçasını kurtarmaya çalışmaktadır. Bunun haricinde felsefenin bugün için dünyaya söyleyecek çok sözü olsa da bunu talep eden bir dünya kulağının olduğunu söylemek mümkün değildir.

Bölüm Özeti

Bu son bölümümüzde genel anlamıyla Kant'ın felsefesine nasıl yaklaşılması gerektiğini göstermeye çalıştık. Bunu yapmaktaki amacımız Kant gibi batı düşüncesinde oldukça önemli bir yer işgal eden filozofun felsefesini doğru bir şekilde anlamak için ön bir tavır alışın önemini vurgulamaktır. Bu çerçevede Kant'ın modernizmde nerede konumlandığına ilişkin bilgi vermeye çalıştık. Daha sonra Kant'ın eleştirilmesi kısmındaysa Kant'ın felsefesinde yer alana eksikliklerin neler olabileceğine ilişkin olarak bir değerlendirmede bulunduk. Burada belirlemeye çalıştığımız önemli bir husus ahlak ile din arasındaki ilişkinin nasıl ele alınması gerektiğidir.